University of Sistan and Baluchestan

Journal of Lyrical Literature Researches

Print ISSN: 2008 - 5737
Online ISSN: 2538 - 5011

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

Four Lyric Poems on Autumn by Four Poets (Martin Malone, Daniel Fraser, Ghadmali Sarrami and Fazel Nazari) in Compare and Contrast: An Ecocritical Approach

Ali Jamali

Assistant Professor, Department of English Language and Literature, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran.
Email: Ali.Jamali@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
9 March 2024
Received in revised form:
28 May 2024
Accepted:
28 May 2024
Published online:
30 March 2025

Keywords:
Lyric poetry, Ecocriticism, Autumn, Fraser, Malone, Sarrami, Nazari.

ABSTRACT

Four lyric poems on autumn by four poets, namely, Martin Malone (1963-), Daniel Fraser (1987-), Ghadmali Sarrami (1943-) and Fazel Nazari (1979-) are studied here. The approach adopted is ecocritical and the main question to answer is how sensitive each poem is to environmental concerns, if at all. The concerns include global warming, extinction of species, water pollution, air pollution and climate change among many other similar ones for which man is to be blamed almost exclusively. The methodology is descriptive-analytical, and the findings show that Malone and Fraser, being more conscious to environmental concerns, use "autumn" as a backbone to piece together a set of interconnected cases of destruction and disruptions brought about to nature by human beings; while Sarrami and Nazari use it symbolically to answer some ancient philosophical questions and to express their innermost individual cares and concerns, respectively, nature.

Cite this article: Jamali, Ali. (2025). Four Lyric Poems on Autumn by Four Poets (Martin Malone, Daniel Fraser, Ghadmali Sarrami and Fazel Nazari) in Compare and Contrast: An Ecocritical Approach. *Journal of Lyrical Literature Researches*, 23(44), 69-94. http//doi.org/10.22111/jllr.2024.48181.3237

© Jamali, Ali.

Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

1. Introduction

Ecocriticism as a critical term is not new. First coined by William Rueckert in 1978 and later introduced into the critical mainstream by Cheryll Glotfelty and Glen Love in 1989, it has been in fashion since. That does not, however, mean that all parts of the world have embraced it equally or have reacted to it with the same degree if sensitivity and emergency even though its very coinage and use symptomize the vitality of "the critical questions of our times-really the only question of our time" (Carruthers, 2022: 5) which can be tersely stated as the way man relates to his environment or as Carruthers herself puts it: "how do we our world and halt climate crisis?" (Carruthers, 2022:5)

In response to that question and in line with the requirements of ecocriticism, four poems, with the same or almost the same titles, by four contemporary poets are examined here: *Autumn* by Daniel Fraser, *A Northern Autumn* by Martin Malone, *Fall from Autumn Leaves* or پاییز را از برگهای پاییز by Ghadamali Sarrami, and *Autumn* by Fazel Nazari with a view on their reception of the question of the environment and climate change. Given that all the four are lyric poems by contemporary poets, similarities are expected while differences are inevitable. The main objective here is a close examination of these four compare and contrast that can hopefully reveal the presence or absence of environmental concerns which can make a dramatic difference in the way we take care of life on Earth by reaction to the key environmental issues of our times.

2. Research Method

The study adopts an ecocritical approach. Accordingly, the questions asked and the answers given are directly concerned with the environment, the fate of man, life on Earth and how man's actions can endanger and ruin or save all. It is a qualitative rather than quantitative research, embracing a comparative-analytical methodology, carried out through library-based research that relies on notes and note taking as the main instruments of data collection. Journals, magazines, articles, books and internet databases are the main sites where the required data is expected to come. Induction and deduction in the process of data analysis are most frequently used in studies of this kind and the present one is no exception.

3. Discussion

The four poems in focus are short lyrical compositions by contemporary poets. At least partly. They bear the name of a season, that is "Autumn" as title, and that makes expectations of deep concern with nature reasonable and likely. Two poets, out of the four, have composed in Farsi and the two others, in English. Whatever the cause, research shows that the English composers of the lyrical poems show a more poignant awareness of the environmental issues and the causes and consequences of climate change as well as the destruction that man has equally brought upon the Earth and his future on the planer, while the composers of the Farsi poems, namely, Sarrami and Nazari, are much more concerned with the natural beauties introduced by the coming of autumn, and the finding of words, phrases, similes, metaphors and images that can best describe the beauties than how the coming of autumn can reveal the change and destruction loosened by man's filthy action upon the Earth.

The general atmosphere in the two Farsi poems is a jolly one full of joy, celebrating the lucky chance and praising the status quo, rather than criticizing it or making suggestions to change it as it is the case in the two English poems. The gloomy air so prevalent and predominant in the English poems are blown and blasted away thanks to the surprising images that Sarrami and Nazari devise in their Farsi compositions in which being overtaken by the spectacular scenery seems to be the primary purpose of compositions or at least one of the most important ones.

In the two Farsi poems, man is not introduced as the destructive power behind the gloomy condition. He is rather implied to be the indisputable master with the unique right to enjoy the beauty of nature where nature looks like a servant that presents the master and owner with still another one of its beautiful sources of solace, as if nature beautifies itself in many ways one of which is manifested in the show to keep man, the master, happy and contented.

4. Conclusion

Love of nature a source of solace and beauty and concerns about the environment and the mother Earth might be traced back to pre-historic, ancient times. But as a modern movement, conscious of its principles and defined objectives, ecocriticism developed in the late 20th century and flourished to affect almost all aspects of life universally, including the political, social, industrial and cultural life of man. The major dichotomy that divides the world in the ecocritical sphere of action and thought is that

of man and nature with the first as the ungrateful parasite that destroys its generous host, the only source and site without which it could have no life and no existence. The narrow-minded, selfish man in his anthropocentric approach lacks all respect and regard for an environment which is his sole chance of existence.

Ecocentrism as the antithesis of anthropocentrism puts the blame on man and dethrones him. The movement tries to partly put right the human faults that have put almost everything on Earth at risk of annihilation, through literature, culture and consciousness rising, and partly through practical industrial and political measures.

Ecocriticism seeks for signs of concern over the environment, climate change, global warming, extinction of species, and air and water pollution in literary works. Yearly, awards and prizes are bestowed in those writers and poets who take an effective step to stop the man-made chaos of death and destruction. Daniel Fraser and Martin Malone who received prizes and special attention in 2020 and 2021, have been actively contributing to the rescue campaign. Two poems pivoting around the motif of autumn by these two poets were compared and contrasted with two more by outstanding Iranian poet, namely Sarrami and Nazari to show that environmental concerns do not receive the same degree of centrality and attention, and that can act as an alarm to warn the coming generations of poets and writers of the emergency of the situation.

5. References

Abbs, P. (2003). *Earth Song*: *A Resurgence Anthology of contemporary Eco-Poetry*, Atlanta: Green Books.

Aslan, E. & Bas, B. (2020). An Ecocritical Approach to Children's Literature, *Educational Research and Reviews*, Volume 15, Issue 12, 711-20.

Astley, N. (2007). *Earth Shattering: Ecopoems*, Bloodaxe Books.

Berry, W. (2011). "Ecocriticism", *Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice*, ed. C.E. Bressler, New Delhi: Pearson, pp. 231-8.

Buell, L. (2005). *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. USA: Wiley-Blackwell publishing.

Buell, L. (2011). Ecocriticism: Some Emerging Trends. *Critical Humanities and Social Sciences*, Volume 19, Issue 2, pp. 87-115.

Carson, R. (1962). *Silent Spring*, New York: Houghton Mifflin Company.

Dabirina, M. (2021). "A Comparative Study of the Representation of Human/Nature Relationship in Selected Poems by Robert Frost and Sohrab Sepehri from an Ecocritical Perspective", *Advances in Language and Literary Studies*, 12(6) pp. 87-94.

Dobie, A. B. (2011). Theory into Practice: An Introduction to Literary Criticism, Reno: The Green World Press.

Fleming, D. (2019). "All We Know Comes from You: W.B. Yeats and Ecocriticism", *Nordic Irish Studies*, 18(2019/2020), pp. 56-76.

Fomeshi, B. (2022). "Two Green Poets: A Comparative Ecocritical Study of Sepehri and Emerson", *Modern Persian Poetry*.

Fraser, D. (2021). *Ecopoetry Anthology: Ginkgo Prize 2020*. London: Poetry School.

Gifford, T. (1995). Green Voices: *Understanding Contemporary Nature Poetry*. Manchester University Press.

Glotfelty, Ch., & Fromm, H. (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Atlanta: The University of Georgia Press.

Habib, M. (2020). Nature, Environment and Landscape in Modern British Poetry, *Literary Endeavour*, Volume 6, Issue 1, pp. 94-101.

Jamali, A. & Shokohi, F. (2021). "A Comparative Ecocriticism of Farsi and Arabic Textbooks", *Persian Literature*, 10(2), Autumn & Winter.

Jin, Y. (2022). "The Ecological Consciousness of Natural Writing in British and American Romantic Literature", *Journal of Environmental and Public Health*, vol. 2022, Article ID: 8233269.

Johns Putra, A. (2016). Climate Change in Literature and Literary Studies. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, Volume 7, Issue 2, pp. 266-82.

Kerridge, R. (1998). *Writing the Environmental: Ecocriticism and Literature*. Zed Books.

Love, G. A. (20۰3). *Practical Ecocriticism: Literature, Biology and the Environment*. University of Virginia Press.

Malone, M. (2022). *Part 4. Signs and Mediations. A Portrait of the Artist in a Pop Song: Images of James Joyce in Popular Music/Kevin Farrell; "Hand in Glove": Punk, Post-punk, and Poetry*.

Mazel, D. (2001). *A Century of Early Ecocriticism*, Atlanta: University of Georgia Press.

Murphy, P. D. (2009). *Ecocritical Explorations in Literary and Cultural Studies: Fences, Boundaries and Fields*, Lexington Books.

Nazari, F. (2019). *The Emperor's Cries*. 5th Edition. Tehran: Soreh Mehr.

Sarrami, Gh. (۲۰۰۸). *Four Seasons I Love You*. 1st edition. Tehran: Chavoshgaran Naghsh.

Scigaj, L. M. (2015). *Sustainable Poetry: Four American Ecopoets*. Kentucky: University Press of Kentucky.

Shrivastwa, B. (2020). An Ecocritical Approach to Nepali, Indian and English Literature, *International Journal of English Literature and Social Sciences*, Volume 7, Issue 2, pp. 16-31.

Tong, R. (2011). *The Feminist Though: A more Comprehensive Outlook*, Charlotte: Westview Press.

Zekavat, M. (2016). "An Ecocritical Reading of Sa'di's the Introduction to the Golistan", *Persian Literary Studies Journal (PLSJ)*, 4 (5-6), pp. 23-38.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پژوهشنامه ادب غنایی

شاپا چاپی: ۲۰۰۸-۵۷۳۷
شاپا الکترونیکی: ۲۵۳۸-۵۰۱۱

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

بررسی تطبیقی چهار شعر با مضمون مشترک پاییز با رویکرد بوم‌گرایانه (مارتین ملون، دانیل فریزر، قدمعلی سَرّامی و فاضل نظری)

علی جمالی

استادیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران. رایانامه: Ali.Jamali@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۳/۰۸
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۸
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۱۰

واژه‌های کلیدی:
شعر غنایی، رویکرد بوم‌گرایانه، فریزر، ملون، سَرّامی، نظری، پاییز

چکیده

در این پژوهش، چهار شعر غنایی با مضمون مشترک پاییز، سرودهٔ چهار شاعر مختلف، یعنی دانیل فریزر (برندهٔ جایزهٔ ژینگو، Ginkgo 2020)، مارتین ملون (م: ۱۹۶۳)، قدمعلی سَرّامی (م: ۱۳۲۲) و فاضل نظری (م: ۱۳۵۸)، با رویکردی بوم‌گرایانه مورد بررسی قرار می‌گیرند تا به این پرسش پاسخ داده شود که هریک از این چهار شعر تا چه اندازه‌ای نگرانی‌های محیط‌زیستی بشر همچون تغییرات اقلیمی، انقراض گونه‌های مختلف گیاهی و جانوری، آلودگی آب و آلودگی هوا را در کانون توجه خود قرار داده‌اند. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فریزر و ملون، مضمون پاییز را همچون تکیه‌گاهی به‌کار می‌گیرند تا دست‌کاری‌های نسنجیدهٔ بشر در روند طبیعی آفرینش و نیز نقش ویرانگر او در محیط‌زیست و فضای دردسترس زمین -که تنها فضای شناخته‌شده برای زندگی است- به باد انتقاد گیرند؛ درحالی‌که سَرّامی و نظری، پاییز را در تقابل با بهار، همچون استعاره‌ای به‌کار می‌گیرند تا احوالات درونی و احساسات و عواطف خود را توصیف کنند و بیشتر تمرکزشان بر گوینده یا اول شخص مفردی است که در اشعارشان با ضمیر منفصل «من» یا ضمیر متصل «-م» جلوه می‌نماید و در سروده‌های خود، بشر را در جایگاه تضاد و تقابل با طبیعت نمی‌نشانند.

استناد: جمالی، علی. (۱۴۰۴). «بررسی تطبیقی چهار شعر با مضمون مشترک پاییز با رویکرد بوم‌گرایانه (مارتین ملون، دانیل فریزر، قدمعلی سَرّامی و فاضل نظری)». *پژوهشنامهٔ ادب غنایی*، ۲۳(۴۴)، ۶۹-۹۴.

http//doi.org/:10.22111/jllr.2024.48181.3237

CC BY NC

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

© جمالی، علی.

۱- مقدمه

دغدغه‌های محیط‌زیستی، چه در جهان و چه در ایران، موضوع تازه‌ای نیست. شاید به‌درستی نتوان نقطهٔ آغازی را برای چنین دغدغه‌هایی مشخص کرد؛ اما آنچه مسلّم است، در سال ۱۹٤۸ میلادی (۱۳۲۷ شمسی)، اتحادیهٔ بین‌المللی حفاظت از طبیعت (IUCN) در فرانسه تأسیس شد تا «به جوامع بشری در سراسر جهان کمک کرده و آن‌ها را تشویق کند تا از طبیعت محافظت کرده و اطمینان حاصل کنند که هرگونه استفاده‌ای از منابع طبیعی، متعادل است و پایداری زیست‌بوم را تضمین می‌کند» (وب‌سایت اتحادیهٔ بین‌المللی حفاظت از طبیعت). تنها هشت سال پس از تأسیس این اتحادیه، یعنی در سال ۱۹۵٦ میلادی (۱۳۳۵ شمسی)، دغدغه‌های محیط‌زیستی در ایران، در قالب تأسیس کانون شکار، خود را نشان داد و در ادامهٔ تلاش‌ها و توسعهٔ برنامه‌ها، در سال ۱۳۵۰، سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران به‌وجود آمد و امور زیست‌محیطی ازجمله پیشگیری از اقدام‌های زیان‌بار و برهم‌زنندهٔ تعادل و تناسب محیط‌زیست، به اختیارات قبلی آن افزوده شد. صرف‌نظر از اینکه توانایی‌ها، حدود اختیارات و نحوهٔ عملکرد در این سازمان‌ها در عمل چه اندازه بوده است، تأسیس سازمانی با بودجه و کارکنان و ساختار سازمانی مستقل، به این معنا است که نیاز به وجود آن، در لایه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و روانی جامعه احساس و پذیرفته شده است.

درهم‌تنیدگی ابعاد گوناگون زندگی انسان سبب می‌شود که عرصه‌های فرهنگی و ادبی نیز در تحولات و جنبش‌های گستردهٔ اجتماعی نقش‌آفرینی کنند. ادبیات و محیط‌زیست از دیرباز با یکدیگر درآمیخته بوده‌اند و بسامد بالای ایماژهای طبیعت در ادبیات ملل مختلف و ازجمله در ادبیات فارسی و انگلیسی، نیاز به برشمردن مصداق‌های مشخص را کم‌رنگ می‌سازد. حضور تصاویر درخت، گل، کوه و صحرا و دشت و دمن در آثار شاعران فارسی‌سرای دوره‌های مختلف از فردوسی و مولانا و حافظ و سعدی گرفته تا شاعران معاصر ایران و همچنین حضور آن‌ها در سروده‌های شاعران انگلیسی‌زبان از ادموند اسپنسر و سِر فیلیپ سیدنی گرفته تا جان درایدن و الکساندر پوپ و ساموئل جانسون و به‌ویژه در اشعار شاعران دورهٔ رمانتیک همچون ویلیام وردزورث و پرسی بیش شلی و جان کیتس و دیگران، به‌اندازه‌ای فراوان است که نیازی به ذکر مثال و مصداق ندارد. دغدغه‌های محیط‌زیستی به‌صورت رسمی و تئوریزه‌شده در نیمهٔ دوم قرن بیستم وارد حوزهٔ نقد ادبی شد؛ یعنی زمانی که ویلیام روکرت در سال ۱۹۷۸ میلادی (۱۳۵۷ شمسی) واژهٔ «ecocriticism» یا نقد بوم‌گرایانه را برای نخستین‌بار در مقاله‌ای با عنوان «ادبیات و بوم‌پژوهی: جستاری در نقد بوم‌گرایانه» به‌کار برد.

درحقیقت آمیختگی ادبیات و محیط‌زیست بر این پایه استوار است که این دو از هم جدا نیستند و آنچه در یکی از این حوزه‌ها جریان داشته باشد، بر دیگری تأثیر مستقیم می‌گذارد؛ به‌گونه‌ای که وضعیت محیط‌زیست در جهان امروز تا حد زیادی نتیجهٔ آموزه‌هایی است که نسل‌های مختلف در ادوار گوناگون و در کشورهای مختلف جهان ازطریق خواندن آثار ادبی فرا گرفته‌اند. از سوی دیگر، ادبیات جهان آنگونه که امروز هست، تا اندازهٔ چشمگیری محصول و نتیجهٔ شرایط محیط‌زیستی است؛ به‌گونه‌ای که محیط‌زیست دیگری با شرایطی متفاوت، قطعاً به آفرینش ادبیاتی متفاوت و آثار ادبی دیگری می‌انجامید.

باتوجه‌به این رابطهٔ متقابل، بسیار طبیعی است که بخواهیم محیط‌زیست را در آینهٔ آثار برخی شاعران ایران و جهان ببینیم و در مقام مقایسه برآمده، از خود بپرسیم که آیا دغدغه‌های محیط‌زیستی با یک درجه و شدت مشابه در آثار هنرمندانی همچون قدمعلی سَرّامی و فاضل نظری یا شاعران بوم‌گرای انگلیسی‌زبان همچون مارتین ملون و دانیل فریزر تجلی پیدا کرده است؟ همچنین باید دانست آیا این دغدغه‌ها از یک جنس است یا تفاوت‌های قابل‌توجهی آن‌ها را از هم متمایز می‌سازد.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

بدیهی است که امکان مقایسهٔ تمام اشعار سروده‌شدهٔ دو ملت فراهم نیست؛ ازاین‌رو به‌کارگیری نوعی انتخاب تصادفی و برگزیدن تعداد اندکی شعر که بتواند تا اندازه‌ای ادبیات ملتی را نمایندگی کند، گریزناپذیر می‌نماید. در این پژوهش، چهار

شعر غنایی با مضمون مشترک «پاییز» و با عناوینی که همگی واژهٔ «پاییز» را در خود دارند، به‌عنوان نمونه‌های مورد مطالعه برگزیده شده‌اند: - «پاییزی شمالی»، سرودهٔ مارتین ملون (سروده‌شده در سال ۱۴۰۱ شمسی/۲۰۲۲ میلادی)

- «پاییز»، سرودهٔ دانیل فریزر (۱۴۰۰ شمسی/۲۰۲۱ میلادی)
- «پاییز را از برگ‌های سبز»، اثر قدمعلی سَرّامی
- «پاییز»، سرودهٔ فاضل نظری (۱۳۹۸ شمسی)

پرسش اصلی این پژوهش آن است که آیا در این چهار شعر غنایی، نشانی از دغدغه‌های محیط‌زیستی قابل‌مشاهده است یا خیر و درصورت وجود این دغدغه‌ها، آن‌ها تا چه میزان در اشعار مذکور بازتاب یافته‌اند. همچنین این اشعار از منظر شباهت‌ها و تفاوت‌هایی که در میزان توجه به مسائل محیط‌زیستی، نظیر آلودگی هوا، انقراض گونه‌های گیاهی و جانوری، تغییرات اقلیمی و... دارند، با یکدیگر مقایسه می‌شوند. پرسش کلی یادشده را می‌توان به‌طور دقیق‌تر به‌صورت زیر درنظر گرفت:

۱- آیا خوانش بوم‌گرایانهٔ هریک از اشعار مورد بحث، وجود دغدغه‌های محیط‌زیستی را در آن‌ها نشان می‌دهد؟

۲- اتخاذ رویکردی بوم‌گرایانه در خوانش این اشعار، چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی را میان آن‌ها آشکار می‌سازد؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

بخشی از تعریفی که ما از خود و محیط‌زیست‌مان داریم و بخشی از ذهنیتی که رفتارِ ما با محیط پیرامون را شکل می‌دهد -و درنهایت می‌تواند منجربه آبادانی یا تخریب آن شود- به‌واسطهٔ اشعاری است که می‌خوانیم و به یاد می‌سپاریم. انجام پژوهش‌هایی ازقبیل پژوهش حاضر، علاوه‌بر اینکه ممکن است از نظرگاه نقد ادبی اهمیت داشته باشد و با مقایسهٔ شاعرانی از دو ملت مختلف، تفاوت پرورش مضامین مشترک را در آن‌ها آشکار سازد، از دیدگاه عملی نیز می‌تواند در پرورش نسلی که در برخورد با محیط‌زیست، رفتارهای سازنده‌تری در پیش می‌گیرد، مؤثر واقع شود؛ همچنین می‌تواند روشنی‌بخش راه شاعران و منتقدانی باشد که می‌خواهند با خلق آثار خود، آیندهٔ بهتری را برای محیط‌زیست و فضای زندگی و وضعیت خودآگاهی در نسل‌های آینده رقم بزنند.

۱-۳- روش تحقیق

در این پژوهش، از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی استفاده شده و اطلاعات مورد نیاز برای آن از کتاب‌ها، مجلات، مقالات علمی و پایگاه‌های اینترنتی داده جمع‌آوری شده است. سپس در چارچوب رویکرد نقد بوم‌گرایانه و براساس روش‌های مقایسه‌ای-تحلیلی، به تجزیه‌وتحلیل داده‌ها پرداخته شده و با استفاده از قیاس و استقرا، نتایج منطقی از آن‌ها استخراج شده است. اشعاری که برای مطالعه انتخاب شده‌اند، منعکس‌کنندهٔ پیوند میان ادبیات و محیط‌زیست هستند؛ ازاین‌رو میزان حساسیت هریک از اشعار برگزیده نسبت‌به دغدغه‌های محیط‌زیستی سنجیده شده و تفاوت‌ها و شباهت‌های آن‌ها با یکدیگر بررسی شده است.

۱-۴- پیشینهٔ پژوهش

مطالعات زیست‌محیطی و ارتباط آن‌ها با شعر و ادبیات، به‌هیچ‌وجه موضوع تازه‌ای نیست و پژوهش‌های بی‌شماری تاکنون در این زمینه انجام شده و هر سال، صدها مطالعهٔ تازه به گنجینهٔ این پژوهش‌ها افزوده می‌شود. از این میان، نقطهٔ عطفی که توجه نویسندگان و ادیبان و شعرای بسیاری را به موضوع محیط‌زیست جلب کرد، نگارش کتاب «Silent Spring» (بهار خاموش)، اثر ریچل کارسون بود که در سال ۱۹۶۲ (۱۳۴۱ شمسی) منتشر شد. کارسون که خود، زیست‌شناس بود، در این کتاب پیامدهای زیان‌بار استفاده از حشره‌کش‌های د.د.ت را با دیدی علمی بررسی کرد و تأثیر آن بر حشرات، پرندگان، جانوران،

انسان‌ها و کل محیط‌زیست را تبیین کرد. او بهاری را به تصویر کشید که در آن پرنده‌ای نمانده تا آواز بخواند و صداهای گوناگون طبیعت به خاموشی گراییده‌اند.

خوانش‌های متفاوت از آثار کارسون و توجه روزافزون رسانه‌ها و محافل علمی و ادبی به دغدغه‌های محیط‌زیستی، آهسته و پیوسته منجربه شکل‌گیری میان‌رشتهٔ جدیدی به‌نام نقد بوم‌گرایانه (ecocriticism) شد. این حوزه، ادبیات، نقد ادبی و مطالعات علمی محیط‌زیست را به هم پیوند می‌دهد. در سال ۱۹۷۸ میلادی، ویلیام روکرت، اصطلاح نقد بوم‌گرا را در یکی از مقالات خود با عنوان «ادبیات و بوم‌شناسی: جستاری در نقد بوم‌گرا» به‌کار برد که پیوند ادبیات و محیط‌زیست را تئوریزه می‌کرد. یازده سال پس از آن، در سال ۱۹۸۹، به‌اندازهٔ کافی به موضوع نقد بوم‌گرا پرداخته شده بود تا چریل گلات‌فلتی و هارولد فرام بتوانند در مجموعهٔ متونی دربارهٔ حوزهٔ مشترک ادبیات و محیط‌زیست با عنوان «متون بوم‌گرا: شاخص‌هایی در بوم‌گرایی ادبی»، نقد بوم‌گرا را «رشته‌ای مستقل و مشخص» (Glotfelty & Fromm, 1996: 5) معرفی کنند. تحکیم پایه‌های نقد بوم‌گرا و تبدیل آن به «بخشی از خودآگاهی عمومی مردم» (Mazel, 2001: 17) که در دههٔ هشتاد میلادی (دههٔ ٦٠ شمسی) رخ داد، از جانب نویسندگان و منتقدان بسیاری ازجمله دیوید میزل مورد تأکید قرار گرفته است. آنچه به نقد بوم‌گرا قدرت تازه‌ای بخشید، تأسیس انجمن مطالعهٔ ادبیات و محیط‌زیست، در سال ۱۹۹۲ میلادی (۱۳۷۱ شمسی) در نوادای آمریکا و چاپ منظم و بی‌وقفهٔ مجلهٔ معتبری بود که هدف از آن «به اشتراک گذاشتن حقایق، اندیشه‌ها و متون مربوط به پژوهش در حوزهٔ مشترک ادبیات و محیط‌زیست» (Dobie, 2011: 241) اعلام شد. از آن هنگام تاکنون، سالانه صدها مقاله و کتاب معتبر در حوزهٔ مشترک ادبیات و محیط‌زیست نگاشته شده و می‌شود.

شاخه‌ای از این پژوهش‌ها به‌صورت تخصصی به مطالعهٔ اشعاری اختصاص داده شده که «ecopoetry» (شعر بوم‌گرا یا شعر سبز) نامیده می‌شود. شعر بوم‌گرا آنگونه که جانز پوترا می‌گوید، «بر ارتباط تنگاتنگ میان شعر و طبیعت و تأثیر متقابلی که در بین انسان، شعر و طبیعت برقرار است، تأکید می‌ورزد» (Putra, 2016: 267). در ابتدای امر، گرایش منتقدان بر این بود که شعر بوم‌گرا و شعر سبز را یکی بدانند؛ برای مثال گیفورد معتقد است که این دو عنوان را «می‌توان به‌جای یکدیگر به‌کار برد» (Gifford, 1995: 3)؛ اما به مرور زمان و با تکامل مفاهیم نقد بوم‌گرا، ادبیات بوم‌گرا و شعر بوم‌گرا، منتقدان دیگری همچون لئونارد سیگاج، شعر بوم‌گرا و شعر سبز را متمایز دانستند. «شعر سبز بر زیبایی‌های طبیعت و تأثیر شگفت‌انگیزی متمرکز است که این زیبایی‌ها بر احساسات شاعر برجای می‌گذارند؛ درحالی‌که شعر بوم‌گرا، ضربه‌های وارده بر پیکرهٔ طبیعت و محیط‌زیست را مورد نظر قرار می‌دهد و انسان را در جایگاه ویرانگر محیط‌زیست می‌نشاند و در تلاش است تا در ذهنیت و رفتار انسان نسبت‌به طبیعت، تغییراتی ایجاد کند» (Scigaj, 2015: 7).

جنبهٔ دیگری از شعر بوم‌گرا در آثار برخی دیگر از منتقدان، مورد توجه قرار گرفته که آن را از شعر سبز جدا می‌سازد و آن، تمرکز و تأکید بر مسائل ملموس و روزمرهٔ زیست‌محیطی است؛ یعنی معضلاتی که دامن طبیعت را گرفته و انسان را نیز به‌عنوان بخشی از طبیعت، تحت‌تأثیر قرار داده است؛ برای نمونه، لورنس بوئل معتقد است که شعر بوم‌گرا «از حوزهٔ علایق اشعار سنّتی فراتر می‌رود و مسائل معاصر طبیعت و محیط‌زیست را پوشش می‌دهد» (Buell, 2011: 87). در همین راستا، پیتر اَبز نیز اشاره می‌کند که «بسیاری از شعرای ما صدای رسای موضوعی هستند که بزرگ‌ترین دغدغهٔ زمان ماست، یعنی نقضِ ادامه‌دار روند طبیعی حیات و تأثیر فاجعه‌بار آن بر تمام ابعاد زندگی» (Abbs, 2003: 14). نهایتاً نیل اَستلی معتقد است که اشعار بوم‌گرا «مخاطرات و فقر دنیای امروزین ما را به تصویر می‌کشند که از طبیعت بریده و تحت سلطهٔ فناوری، منافع شخصی و قدرت اقتصادی قرار گرفته است» (Astley, 2007: 23).

اسلان و باس (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «رویکردی بوم‌گرا به ادبیات کودکان»، شعر کودکانهٔ « I Am a Hornbeam Branch» (من شاخهٔ ممرزم) را بررسی کرده‌اند. نویسندگان مقاله باتوجه‌به ملاحظات محیط‌زیستی، نقش شعر و ادبیات را

به‌طور کلی و این شعر کودکانه را به‌طور خاص، در شکل‌گیری نگرش کودکان بـه طبیعـت و محیط‌زیسـت، تحلیـل کرده‌انـد. فلمینگ (۲۰۲۰) در مقاله‌ای که در مجلهٔ «پژوهش‌های ایرلند شمالی» به چاپ رسانده، بـه بررسـی اشـعار ویلیـام بـاتلر ییـتس پرداخته و چند نمونه از سروده‌های این شاعر بزرگ انگلیسی‌زبان را از دیدگاه نقد بوم‌گرا و بـا تمرکـز بـر دغدغـه‌های نـوین محیط‌زیستی بازخوانی کرده است. حبیب (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «طبیعت، محیط‌زیست و مناظر طبیعی در شـعر مـدرن بریتانیا»، از دیدگاهی بوم‌گرا به موضوع بازآفرینی تصویر طبیعـت و محیط‌زیسـت در نمونـه‌های متعـددی از شـاعران معاصـر انگلیسی‌زبان از جای‌جای بریتانیای کبیر شامل انگلیس، ایرلند، اسکاتلند و ولز پرداخته است. او نشان می‌دهد کـه خودآگـاهی زیست‌محیطی، چگونه شعر شاعران را متحول کرده و البته با نگاهی مثبت‌نگر، امیـدواری خـود را بـه بهبـود ذهنیـت عمـومی دربارهٔ محیط‌زیست نشان داده است. شری‌واستوا (۲۰۲۰) نمونه‌ای از اشعار نپالی، هنـدی و انگلیسـی را بـا تأکیـد بـر اصـول بوم‌گرایی در ادبیات، در مقام مقایسه قرار داده و به این نتیجه دست یافته است که هرچه بـه زمـان حـال نزدیـک‌تر می‌شـویم، خودآگاهی نسبت‌به محیط‌زیست و ترس و امیدهای مربوط به آن، در شعر نپال، هند و انگلیس بارزتر می‌شود. جـین (۲۰۲۲)، موضوع خودآگاهی بوم‌گرا را در برگزیده‌ای از آثار ادبی بریتانیا و آمریکا -که به‌نوعی به طبیعت مربوط می‌شوند- مورد مداقـه قرار داده و ارتباط بین ذهنیتی نسبت‌به محیط‌زیست -که ازطریق ادبیات و شعر ایجاد می‌شود- با سلامت عمومی بررسی کرده است. او معتقد است که پیوند میان این دو ناگسستنی و دوسویه است؛ به ایـن معنـی کـه ارتقـای خودآگـاهی بوم‌گرایانـه، بـه آفرینش گونهٔ خاصی از آثار ادبی منجر می‌شود و آفرینش آثار ادبی بوم‌گرا، خودآگاهی محیط‌زیستی را در ذهنیت جامعه ارتقـا می‌دهد.

در ادبیات فارسی، توجه به طبیعت و زیبایی‌های آن و حتی برخی دغدغه‌های محیط‌زیستی، قدمتی دیرینه دارد؛ اما بررسـی این موارد در چارچوب نقد بوم‌گرا و به‌صورت نظام‌مند، به گذشتهٔ چندان دوری بازنمی‌گردد. به‌هرحال پژوهش‌هایی که حوزهٔ مشترک ادبیات و محیط‌زیست را مورد کنکاش قرار داده‌اند و مشخصاً و خودآگاهانه، رویکردی بوم‌گرا داشته‌اند، کـم نیسـتند؛ برای مثال، دبیرنیا (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای تطبیقی میان سهراب سپهری و رابرت فراست، رویکردی بوم‌گرا اتخاذ کرده است. وی ارتباط دوسویهٔ میان انسان و طبیعت و نیز چگونگی به تصویر کشیده‌شدن این رابطه را در برگزیده‌ای از اشعار این دو سرایندهٔ مشهور مورد مداقه قرار داده است که در نوع خود، پژوهش قابل‌قبولی است؛ هرچند که نویسنده تفاوتی میـان امـواج مختلـف بوم‌گرایی قائل نشده و آنچه را باید شعر سبز و متعلق به آثار سطحی بوم‌گرا خواند، به‌صورت ضمنی به‌عنوان آثار عمیـق و در شمار اشعار بوم‌گرا آورده است.

زکاوت (۱۳۹۵)، مقدمهٔ گلستان سعدی را در چارچوب رویکردی بوم‌گرا بررسی کرده و معتقد اسـت برخـی از بنیادهـای شناختی و ذهنی ایرانیان دربارهٔ رابطهٔ انسان و طبیعت، مرد و زن و سرشت و اکتساب، از زمان سعدی تاکنون تغییر چشمگیری نداشته است. او بر این باور است که دوگانه‌هایی همچون برتری انسان بر طبیعت، مرد بر زن و سرشت بر اکتسـاب، همچنـان در ذهنیت فارسی‌زبانان بازتولید و تقویت می‌شوند و درنتیجه نوعی انسان‌محوری، مردمحـوری و سرشـت‌محوری را در تمـام ابعاد زندگی استمرار می‌بخشند. این پژوهشِ محمد زکاوت بیشتر برپایهٔ بوم‌گرایی عمیـق و شـاخهٔ زن‌مـدار آن اسـتوار اسـت. بااین‌حال به‌نظر می‌رسد که او تغییر و تحولاتی را که در اساس بینش جامعهٔ حاضر نسبت‌به این مفاهیم صورت گرفته، چنـدان مدنظر قرار نداده است و بیشتر در چارچوب زمان و مکان سعدی و شرایط حاکم بر آن حرکت کرده است.

عاطفه جمالی و فرح‌انگیز شکوهی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه‌ای بـوم‌گرا در میـان کتاب‌هـای درسـی فارسـی و عربی»، به نقش بسیار مهم کتب درسی بر ذهنیت کودکـان نسـبت‌به محیط‌زیسـت تأکیـد ورزیده‌انـد. نویسـندگان بـا مقایسـهٔ کتاب‌های درسی مدارس ایران و امارات متحدهٔ عربی، به این نتیجه رسیده‌اند که کتاب‌های درسی امارات در مقایسه بـا ایـران، خودآگاهی بیشتری دربارهٔ محیط‌زیست، احترام به طبیعت، دغدغه‌های مربوط بـه بحـران آب، آلـودگی هـوا، بازیافـت زبالـه،

حفاظت از گونه‌های جانوری و گیاهی، درخت‌کاری و... به دانش‌آموزان می‌دهند. پژوهش جمالی و شکوهی از نوع بوم‌گرایی عمیق و مربوط به موج سوم است که اهمیت ویژه‌ای برای معلمان، استادان، دانش‌آموزان و محتوای کتاب‌های درسی، برای حفاظت از محیط‌زیست و مقابله با ویرانگری‌های بشر قائل است. پژوهش آنان درصورتی‌که در تهیه و تألیف کتب و متون درسی ایران یا تغییر محتوای آن‌ها مدنظر قرار گیرد، احتمالاً بتواند در زمینهٔ محیط‌زیست، راهگشا باشد. بهنام فومشی (١٤٠١) نیز در مقاله‌ای با عنوان «دو شاعر سبز: مقایسه‌ای بوم‌گرا در میان سپهری و امرسون»، جنبه‌های مشترک میان این دو شاعر را از دیدگاهی بوم‌گرا مورد تأکید و توجه قرار داده و شباهت نگرش‌های آن‌ها را باتوجه‌به تفاوت‌های فرهنگی، زبانی، جغرافیایی و فردی، بسیار قابل‌توجه دانسته است. پژوهش فومشی در نوع خود قابل‌اعتنا است؛ اما او نیز همچون دبیرنیا چندان توجهی به این امر ندارد که هم سپهری و هم امرسون، تعلق به موج اول بوم‌گرایی و شاخهٔ سطحی آن دارند و اشعارشان در اصطلاح امروزین نقد ادبی، شعر سبز خوانده می‌شود. پژوهش او در میان آثار عمیق بوم‌گرایی که جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی، آموزشی و... را وارد بحث می‌کند و به دغدغه‌های محیط‌زیستی می‌پردازد، جایگاه چندانی ندارد.

۲- مبانی نظری

۲-۱- نقد بوم‌گرا

نقد بوم‌گرا رویکردی یکدست، متجانس و دارای مرزهای تعریف‌شده نیست. چندبُعدی‌بودن انسان و طبیعت و به‌تبع آن، گسترهٔ مشترک میان آن دو که نقطهٔ تمرکز بوم‌گرایی است، از یک سو و ماهیت میان‌رشته‌ای این رویکرد از سوی دیگر، سبب می‌شود که به‌جای یک رویکرد معیّن و کاملاً منسجم و روشن، «آنچه در حال حاضر، در زیر چتر فراگیری به‌نام بوم‌گرایی عرضه می‌شود، آمیخته‌ای از تجربیات بی‌سابقه و تازه و انبوهی از رویکردهای گوناگون و موضوعات رنگارنگ» (Love, 2023: 5) باشد. وجود تنوع موضوعات، شیوهٔ بررسی آن‌ها و تفاوت در زاویهٔ دید نسبت‌به رابطهٔ انسان و طبیعت، به‌اندازه‌ای است که پاتریک مورفی معتقد است «نباید نقد بوم‌گرا را به‌اشتباه، نظریهٔ واحدی دانست؛ بلکه باید گفت جنبشی چندگانه و چندبُعدی است که طرف‌دارانش در برخی از موضوعات با یکدیگر اشتراک دارند» (Murphy, 2009: 7).

در فرایند تاریخیِ تحولاتی که در رشد و بالندگی نقد بوم‌گرا تاکنون وجود داشته نیز تنوع و گوناگونی آرا دیده می‌شود؛ اما بیشتر منتقدان بر این باورند که تا امروز، نقد بوم‌گرا سه مرحله را پشت‌سر گذاشته است:

در موج اول، طبیعت و زیبایی‌های آن در کانون توجه نویسنده و شاعر قرار می‌گیرد. در این دوره بیشتر سخن از عناصری آمده همچون طبیعت بکر و زیبای بیرون از شهر، یعنی روستاها یا مکان‌هایی که دست انسان کمتر بدان رسیده است. در آثار این دوره، این عناصر در تقابل با زندگی شهری و شهرنشینی و محیط صنعتی‌شده قرار گرفته است. این دوره در انگلیس مقارن است با جنبش رمانتیک و ظهور چهره‌های ادبی بزرگی همچون ویلیام وردزورث، ساموئل تیلور کلریج، جان کیتس و... . در آمریکا نیز این دوره، شاعران مشهوری همچون رالف والدو امرسون، هنری دیوید ثورو و مارگارت فولر را به خود دیده و آن هم‌زمان است با پیدایش و رشد جنبش تعالی‌گرایی (transcendentalism).

موج دوم که از اواخر دههٔ ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۷۰ شمسی) شروع می‌شود، به‌جای تمرکز بر طبیعت بکر و دست‌نخوردهٔ دشت‌ها و کوه‌ها و روستاها، شهر و زندگی شهری و مسائل و معضلات محیط‌زیستی‌اش را در مرکز توجه قرار می‌دهد. این موج، به نفی ایدهٔ دوگانگی میان انسان و طبیعت -که در موج اول، ایده‌ای بنیادین بود- پرداخت و مسائلی همچون نابرابری نژادی، جنسیتی، طبقاتی و... را در بطن بحث‌ها گنجاند. از دید بوئل، تفاوت میان موج اول و دوم بوم‌گرایی، «شکستن مرزِ میان انسان و طبیعت است» (Buell, 2005: 1). همچنین از دید کریج، «طرف‌داران موج دوم اساساً موضوعاتی همچون جنسیت، طبقهٔ اجتماعی، نژاد و استعمارگری را در بحث‌های خود برجسته می‌سازند و با منتقدان مربوط به موج اول که

طبیعت بکر و دست‌نخورده را در مرکز توجه خود نشانده و به موضوع حفاظت از محیط‌زیست چندان اعتنایی نداشتند، به ستیزه برمی‌خیزند» (Kerridge, 1998: 234).

موج سوم از سال ۲۰۰۰ میلادی (۱۳۷۸ شمسی) به‌تدریج شکل گرفت؛ اما تا سال ۲۰۰۹ به رسمیت شناخته نشده بود. تفاوت برجستهٔ این موج با موج‌های پیشین، نقش مهمی است که برای معلمان، دانش‌آموزان و دانشجویان، در فرایند آموزش و فراگیری شیوه‌های رفتار با محیط‌زیست، برای پیشگیری از تخریب بیشتر آن و تلاش برای بازسازی آن درنظر گرفته شده است. البته تأکید این موج بر این نکته است که به‌جای برجسته‌سازی طبیعت بکر و از نظر راندن شهر و شهرنشینی یا توجه به شهر و غفلت از طبیعت دست‌نخورده، باید تلاش کرد تا طبیعت دست‌نخورده در شهر ایجاد شود و زندگی شهری و صنعتی به‌شیوه‌ای پیش برود که تضاد و تنافری با زندگی طبیعی نداشته باشد.

۲-۲- شاخه‌های مهم

شاخه‌های دیگری از نقد بوم‌گرا نیز وجود دارد که هرکدام ویژگی‌های خاصی دارند و در اینجا به‌طور خلاصه به آن‌ها اشاره می‌شود. یکی از این شاخه‌ها بوم‌گرایی عمیق (deep ecology) است که با چاپ مقالهٔ آرنه نس، فیلسوف نروژی، با عنوان «سطحی و عمیق: جنبش گستردهٔ بوم‌گرایی به‌اختصار» در سال ۱۹۷۲ وارد گفتمان نقد ادبی شد. مشخصهٔ بارز این شاخه، تأکید ویژهٔ آن است بر درهم‌تنیدگی زندگی انسان، گیاهان و حیوانات که نشان‌دهندهٔ جدایی عمیقی است که در میان انسان و محیط‌زیستش روی داده است (Berry, 2011: 232). شاخهٔ دیگر، بوم‌گرایی زن‌محور (ecofeminism) است که طبیعت و محیط‌زیست را با پدیدهٔ زن گره می‌زند. براساس این نظر، پیوندی ناگسستنی بین زن و طبیعت وجود دارد؛ به این معنی که هرچه بر سر طبیعت می‌رود، بر سر زن نیز همان می‌رود و بالعکس. همچنین چارچوب روابطی که طبیعت را ویران می‌کند و به آلودگی آب و خاک و هوا می‌انجامد، همان چارچوبی است که زن را به بردگی می‌کشاند و درنتیجه «رهانیدن زمین از قیدوبندهای ویرانگری که گرفتارش شده، تنها با رهایی زن امکان‌پذیر است و زن هم زمانی به آزادی می‌رسد که زمین از سلطهٔ جنگجویانی که برای شرکت‌های ویرانگر و جنگ‌افروزانی که برای ارتش‌های ظلم و تاریکی می‌جنگند، نجات یابد» (Tong, 2011: 31).

پژوهش حاضر کوشش می‌کند تا عناصر مربوط به طبیعت، محیط‌زیست، نقش انسان در آبادانی یا ویرانی فضای زندگی، تأثیر وضعیت محیط‌زیست بر وضعیت زندگی بشر و دغدغه‌های جهانی مربوط به محیط‌زیست را برجسته سازد و میزان حساسیت سرایندگان اشعار مورد مطالعه را نسبت‌به آلودگی آب و هوا و خاک، انقراض گونه‌های جانوری و گیاهی، افزایش دمای زمین، تخریب محیط‌زیست از سوی انسان، تأثیرات و عواقب زیان‌بار دخالت‌های خودمحور انسان در طبیعت و مسائلی از این دست، بررسی و با یکدیگر مقایسه کند. این مقاله همچنین تأکید دارد که اشعار موج اول، در نگاه برخی از منتقدان که پیش‌تر به نام‌شان اشاره شد، با عنوان «شعر سبز»، از بقیه اشعار بوم‌گرا متمایز شده‌اند؛ برای مثال، سیگاج، شعر سبز را «دارای ماهیتی جدا از شعر بوم‌گرا» می‌داند (Scigaj, 2015: 7).

۳- بحث

۳-۱- ایماژهای طبیعت

چنانکه پیش‌تر نیز گفته شد، یکی از عناصر ادبی که در رویکرد بوم‌گرا بررسی می‌شود، ایماژهای مربوط به طبیعت است که در موج اول نقد بوم‌گرا بیشتر از موج‌های بعدی مورد توجه قرار گرفت. آنچه در ادامه می‌آید، نگاهی مقدماتی به هریک از چهار شعر منتخب است تا در این گام آغازین، روشن شود که چه صور خیال و چه نوع تصویرپردازی‌هایی از طبیعت در هریک به‌کار رفته است.

۳-۱-۱- پاییز را از برگ‌های سبز

قدمعلی سرّامی، زادهٔ سال ۱۳۲۲ در رامهرمز، از شاعران و نویسندگان مطرح ایرانی است که در محضر استادانی همچون عبدالحسین زرین‌کوب، ذبیح‌الله صفا، پرویز ناتل خانلری و بدیع‌الزمان فروزانفر تلّمذ کرده است. وی دکترای خود را در رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی در سال ١٣٦٥ دریافت کرد و در سال ۱۳۹۰، جزو پنج شاهنامه‌پژوه برتر ایران معرفی شد. وی نویسنده و شاعر پرکاری است و آثار گوناگونی از او در زمینه‌های مختلفی از ادبیات کودکان و نوجوانان گرفته تا مجموعه‌های شعر و داستان و ترجمه‌های متعدد در دست است. ازجملهٔ آثار او می‌توان به این موارد اشاره کرد:

«لبخند آرزو» (١٣٤٢) و «با این سکوت سرخ» (١٣٤٦) از مجموعه‌های شعری این شاعر است. «قصهٔ دوستی» (۱۳۵۵)، «تفرقه» (۱۳۵۸) و «شیرین‌تر از پرواز» (١٣٦٧) از آثار داستانی او هستند که اثر اخیر، در سال ١٣٦٧ از سوی شورای کتاب کودک به‌عنوان بهترین کتاب سال معرفی شد. «از رنگ گل تا رنج خار» (١٣٦٨) اثری پژوهشی و ادبی از اوست دربارهٔ شاهنامهٔ فردوسی و به‌عنوان اثر دیگر داستانی از او برای کودکان، می‌توان از «افسانهٔ سبز» (۱۳۷۰) نام برد. شعر پاییز را از برگ‌های سبز، برگرفته از مجموعهٔ «چهار فصل دوستت دارم» (۱۳۸۷) است.

پاییز را از برگ‌های سبز،
بیرون کشیدم؟
با کدام افسون؟
نمی‌دانم!
دیدم که تن‌پوش بهار آبی است.
دریافتم او نیز چون من، آسمانی است.
نه از تبار خاکسارانِ زمین است،
از گوهر آن آبی آبادِ برین است.
آری قناری،
در گوش‌های ما، بهاران،
در چشم‌های ما، خزان است.
نوروز، باری، وام‌دار مهرگان است.
من نیز،
هرچند گیتی، چون پروبال قناری،
پاییزگون است،
اکنون، هم‌آواز بهارم.
من زادهٔ آهنگم و از دورهٔ بانگ.
با رنگ‌ها، کاری ندارم.
(سرّامی، ۱۳۸۷: ۲۰۹-۲۱۰)

به‌طور کلی می‌توان گفت که در این سرودهٔ سرّامی، دو دسته ایماژ وجود دارد که در لایهٔ زبرین، به حواس پنج‌گانه و پدیده‌های ملموس اشاره دارند؛ اما در لایهٔ زیرین، به مفاهیم انتزاعی و فلسفی پیوند می‌خورند. دستهٔ اول، ایماژهای دیداری هستند و سردستهٔ آن‌ها، «پروبال قناری» است. این دسته از ایماژها با برچسب «رنگ‌ها»، از دستهٔ دوم جدا می‌شوند. دستهٔ دوم، ایماژهای شنیداری‌اند و سردستهٔ آن‌ها آواز بهاری قناری است. این دسته با برچسب «بانگ»، به‌معنی صدا، در نقطهٔ مقابل دستهٔ

اول و در تضاد با آن قرار می‌گیرد. این دو دستهٔ متضاد از ایماژهای دیداری و شنیداری، با بار ارزشیِ ناهمخوان که متن شعر به آن‌ها می‌دهد، در یک نقطه با هم درمی‌آمیزند و یکی می‌شوند: وجود قناری. قناری، گرانیگاه این شعر است؛ زیرا از طرفی پروبالی پاییزگون و همچنین رنگ‌هایی دارد که زردی پاییز را با تمام جنبه‌های ناخواستهٔ آن تداعی می‌کند و از سوی دیگر، آوازی بهاری که با رنگ‌ها، سروکاری ندارد، از جنس و از جهانی دیگر است و بهار را با تمام جلوه‌های دلخواهش به مهمانی «گوش‌های ما» می‌آورد.

تضاد عمده‌ای که در این شعر میان پاییز با بار ارزشی منفی و بهار با بار ارزشی مثبت قرار دارد، در لایهٔ زیرین، با تضاد بزرگ‌تری پیوند می‌خورد و آن، ناهمخوانی میان «زمین» و «آسمان» است: پاییز که در پروبال قناری تجسم یافته، «از تبار خاکساران زمین است»؛ اما بهار که از گلوی آهنگین قناری جلوه‌گر می‌شود، «آسمانی است» و «از گوهر آن آبی آبادِ برین». «سبز» در این شعر، رنگی میرا و زوال‌پذیر است و ازاین‌رو، «تن‌پوش[یِ] بهار» را نمی‌شاید؛ زیرا دستبرد «خزان» به‌آسانی زردش می‌کند. «رنگ‌ها» میرا و ناپایدارند؛ «با رنگ‌ها، کاری ندارم». رنگ نامیرایی اگر هست، «آبی» است. آبیِ آسمان نمی‌میرد و زوال نمی‌پذیرد؛ بنابراین، بهار را تن‌پوشی از آبیِ آسمان می‌زیبد: «دیدم که تن‌پوشِ بهار، آبی است». «برگ‌های سبز» کم نیستند؛ اما «پاییز» به‌آسانی در عمق وجودشان جا خوش می‌کند؛ به‌گونه‌ای که برای «بیرون‌کشیدن» آن، «افسونِ» کارسازی باید.

به‌طور خلاصه، در این شعر، ایماژهای شنیداری که به «گوش‌های ما» و به «آواز» و «آهنگ» و «بانگ» مربوط‌اند، دربرابر صور خیالی قرار می‌گیرند که به «چشم‌های ما» و به «رنگ‌ها» و «سبز» و «آبی» و زرد مربوط می‌شوند. این‌ها پس از گلاویزی، درنهایت با هم درمی‌آمیزند و در قاب پنجره‌ای که شاعر برای چگونه دیدن به خواننده هدیه می‌دهد، با همدیگر آشتی می‌کنند.

۳-۱-۲- غزل پاییز

ابوالفضل نظری، زادهٔ سال ۱۳۵۸ در خمین که تخلص شعری «فاضل» دارد و بیشتر با نام فاضل نظری شناخته می‌شود، شاعری است که تاکنون جوایز مختلف ادبی را از آن خود کرده است؛ ازجمله جایزهٔ کتاب سال شعر جوان (۱۳۸٤)، جایزهٔ کتاب سال جمهوری اسلامی (۱۳۸۷)، جایزهٔ نخستین دورهٔ جشنوارهٔ شعر فجر و نیز جایزهٔ قلم زرین (۱۳۹۲). اگرچه وی دکترای خود را در رشتهٔ مدیریت تولید و عملیات گرفته است، شهرت خود را مدیون شاعری و آثار و مجموعه‌های گوناگون شعری است که تاکنون منتشر کرده است. ازجملهٔ آثار اوست: «گریه‌های امپراتور» (۱۳۸۲)، «اقلیت» (۱۳۸۵)، «آن‌ها» (۱۳۸۸)، «ضد» (۱۳۹۲)، «کتاب» (۱۳۹۵)، «اکنون» (۱۳۹۷) و «وجود» (۱٤۰۱). زمینهٔ کاری فاضل نظری، علاوه‌بر شعر، مدیریت فرهنگی است و سبک شعری وی بیشتر قالب کلاسیک است. نظری اگرچه زبان شعری تازه‌ای دارد، ازنظر فرم، از الگوهای شعری کلاسیک مانند اشعار حافظ و سعدی و... بهره می‌جوید. شعر غزل پاییز که در اینجا بررسی می‌شود، از مجموعهٔ گریه‌های امپراتور گرفته شده است.

اکنون مرا بهار دل‌انگیز دیگری
آورده است وعدهٔ پاییز دیگری
ویرانه‌های خانهٔ من ایستاده‌اند
چشم‌انتظار حملهٔ چنگیز دیگری
تا مرگ، یک پیاله فقط راه مانده است
کی می‌رسد پیالهٔ لبریز دیگری
آتش بزن *مرا* که به‌جز شاخه‌های خشک
باقی نمانده از تن من، چیز دیگری
تهران و تلخکامی من مانده است! کاش

تبریز دیگری و شکرریز دیگری

(نظری، ۱۳۹۸: ۵۵)

در این سرودهٔ فاضل نظری نیز مانند شعر سرّامی، پاییز دربرابر بهار قرار می‌گیرد؛ اما هیچ چشم‌اندازی از آشتی و درآمیختگی این دو دربرابر دیدگاه خواننده نمودار نمی‌شود و هرآنچه هست، ستیز و گلاویزی است. بیشتر ایماژها، دیداری هستند و این برخلاف شعر سرّامی است که در آن ایماژهای شنیداری دربرابر ایماژهای دیداری قرار می‌گرفتند. در اینجا نبرد میان دو دستهٔ همگون است: هردو دسته از ایماژها، دیداری هستند. آنچه بارِ ارزشی آن‌ها را تعیین می‌کند، تعلق آن‌ها به یکی از برچسب‌های بهار یا پاییز است.

کلمات «بهار» و «پاییز» در همان بیت نخست غزل، هرکدام مجموعه‌ای از ایماژهای گوناگون را تداعی می‌کند که می‌تواند شامل ایماژهای دیداری، شنیداری، بویایی، لامسه و حتی حرکتی و البته از خوانندهٔ به خوانندهٔ دیگر متفاوت باشد. مثلاً ممکن است خواننده‌ای رنگ‌های پاییزی و خواننده‌ای رنگ‌های مربوط به بهار را در نظر مجسّم کند یا خواننده‌ای ممکن است وزش باد و گردوخاک پاییزی و حرکت شاخه‌های درختان در باد و سردی هوا را تصور کند و خواننده‌ای دیگر، عطر و بوهای بهاری و اعتدال هوای آن فصل را برجسته سازد. هرگونه ترکیبی از این ایماژها محتمل است و آنچه باید مورد توجه قرار گیرد، این است که ایماژهایی که هر خوانندهٔ‌ای تصور می‌کند، ممکن است با آنچه سرایندهٔ شعر در ذهن داشته، شباهت چندانی نداشته باشند. به‌هرحال آنچه مسلّم است، اینکه برچسب‌های پاییز، بهار و مانند آن‌ها، همواره طیفی از ایماژهای مشابه را برای گزینش در اختیار خواننده قرار می‌دهند که یقیناً با طیف‌های به‌کل دیگرگون و دور از موضوع، تفاوت ماهوی دارند؛ البته سرودهٔ نظری چنین پتانسیل و امکان شگرفی ندارد؛ زیرا نگاه وی نه معطوف به طبیعت، که معطوف به درون خویش است.

به‌نظر می‌رسد «دل‌انگیز»ی بهار در این شعر، طعنه‌ای بیش نیست؛ زیرا این «بهار دل‌انگیز»، «وعدهٔ پاییز دیگری» را برای شاعر آورده و «خانه»ای که در همین بهار دل‌انگیز! نیز «ویرانه»ای بیش نیست و به‌ناچار باید «چشم‌انتظارحملهٔ چنگیز دیگری» باشد. «ویرانه» و «خانه» بیش از آنکه ایماژهای مربوط به طبیعت باشند، ساخته‌های دست بشر را تداعی می‌کنند و «چنگیز» و «حملهٔ» ویرانگرش، بیش از آنکه در تقابل با طبیعت و آب‌وهوا قرار گیرد، در تضاد با سایر انسان‌ها و منافع آن‌ها قرار می‌گیرد و اگر چیزی را ویران کند، خانهٔ آن دیگری است. «مرگ»، فارغ از اینکه چه تصویری را برای خواننده تداعی کند، بخشی از طبیعت و روال طبیعی و زوالِ ناگزیرِ عناصر طبیعی است؛ اما در این شعر به‌گونه‌ای ناگفته، به مستی تشبیه شده و تا رسیدن به آن، «یک پیاله فقط راه مانده است». مستی، حالتی خارج از طبیعت است و «پیاله» که ساختهٔ دست بشر است، چندان هم طبیعی نیست. «آتش»، ایماژی دیداری-لمسی است که در مرز میان طبیعی بودن و نبودن قرار دارد و در بیتی از شعر جای داده شده که شاعر یا گوینده، خود را به درختی با «شاخه‌های خشک» تشبیه کرده و از مخاطب می‌خواهد تا در «تنِ من»، آتش در زند و بنابراین، دخالت بشری، آن را از حالت طبیعیِ خود خارج می‌سازد. بیت آخر، تصویری از «تهران» و سپس «تبریز» می‌آفریند و در آن «تهران و تلخکامی» دربرابر «تبریز» و «شکرریز» قرار می‌گیرند.

به‌طور کلی در این شعر، دو دسته ایماژ دیداریِ مربوط به طبیعت، در زیر دو چتر «پاییز» و «بهار» قرار می‌گیرند؛ برای مثال، خانه، زندگی، درخت، تبریز و شکر را می‌توان در دستهٔ بهار قرار داده و ویرانه، مرگ، شاخه‌های خشک، تهران و تلخکامی را در دستهٔ پاییز. به‌سبب اینکه در شعر، بهار و آورده‌هایش چندان هم نویدبخش نیستند، در تضاد و تقابل چندان عمیقی با پاییز و تداعی‌هایش قرار نمی‌گیرند؛ زیرا بهار، وعده‌ای جز پاییز و ویرانی برای شاعر یا گوینده به ارمغان نیاورده است. به‌هرحال می‌توان این شعر را در زمرهٔ اشعار رمانتیک یا سبز دسته‌بندی کرد.

۳-۱-۳- پاییز (Autumn)

دانیل فریزر، نویسندهٔ اهل یورک‌شر انگلیس، در سال ۱۹۸۷ به دنیا آمد. اشعار و متونی که او به نثر نگاشته است، جوایز متعددی را از آن خود کرده و به‌کرّات چاپ و تجدید چاپ شده و همچنین در وب‌گاه‌های اینترنتی، در اختیار خوانندگان قرار گرفته است. آثار او در مجلات معتبری همچون «مجلهٔ لندن» (The London Magazine)، «مرور کتاب‌های ال ای» (LA Review of Books)، «ای‌یون» (Aeon)، «شعر رادیو گ-ر-ا-ف-ی بیرمنگام» (Poetry Birmingham Literary Journal)، «فلسفهٔ تندرو» (Radical Philosophy) و «مرور ۳۱» (Review 31) چاپ شده‌اند. فریزر از پژوهشگران تراز اولی است که در دانشگاه کورک در زمینهٔ علوم انسانی به تحقیق مشغول است و حوزه‌های تخصصی این شاعر و نویسندهٔ انگلیسی شامل ناپایداری‌های شوک‌آسا در ادبیات اروپایی پسا-۱۹٤٥ و بحران‌های پس از جنگ جهانی دوم است. شعر پاییز از گلچین سروده‌هایی که در رقابت ژینگو (۲۰۲۱) برگزیده شده‌اند، انتخاب شده است.

پاییز

انگشتانم کتاب را باز می‌کنند: [فصل] سپتامبر.
خانه، لانهٔ لوله‌ها است. تانک‌ها و طشت‌ها زنگ زده‌اند و
فلس‌هایی [از خاکستر] بدن‌شان را پوشانده است.
آبشارها و جویبارها
که رؤیای باد، امتدادشان را تا درون برگ‌ها می‌کشید،
پنجه در پنجهٔ آتشی افکنده‌اند که می‌خشکاند؛
شاخه‌های نازک‌اندام که خال‌هایی [از آتش] چونان سلول‌های پوست، بر بدن دارند،
نازک‌بدنانی سبزه‌روی‌اند که آهسته بر خود می‌پیچند
در آتش.
بداهه‌سرود: شعری که مصراع‌های آخرِ زندگیش را می‌کِشد.
[۱۲ سپتامبر] پلک می‌زنم. گنجشکان. به فراموشی می‌سپارم.
که می‌گوید که واژه هم، خود، درد نیست؟
و چه درد بکر و ریشه‌داری.

میوه می‌افتد، با صدایی درگلومانده. سیب‌های صحرایی پاره‌پاره می‌شوند.
در امتداد نرده‌های کنار ریل که له می‌کند و به زمین پوشیده از شیرابه می‌سپاردشان.
الهام این دَم: دریا تو را به خاطر نخواهد آورد.
دریا برمی‌خیزد و می‌افتد.
[فصل] اکتبر. بدهکاری و جرم در آلمانی، هردو، یک واژه‌اند؛
روشن بگویم، حساب تسویه نخواهد شد.
غروب دلگیر انگلیس. سایه‌های پریشان و پرآشوب.
دودِ لجام‌گسیخته درون ظلمات می‌خزد.
دست‌ها درپی آنکه راهی به روزنی بیابند، خرمنی از تخت، انگشت‌های کِرخ.
خاک، خشک و درهم‌افشرده، وا می‌رود. چارچوبِ درتورگیرافتادهٔ الک دیگر قوام ندارد.

روزگاری خواهد آمد که برگ‌ها آبستنِ حضورِ
کسی نخواهند بود، و پرندگان

بی‌نام‌ونشان خواهند گردید
همچون گنجشکان

همچون خطایِ دیدی که از برابر چشم می‌گذرد.

تا آن هنگامه، در آشوب ظلماتی که جان می‌ستاند، ما تبرکی نشئه‌بخش را به یادگار نگه خواهیم داشت:
صدف‌های خُردشده‌ای را که داستان از اقیانوس می‌گویند،
و به یاد یکدیگر خواهیم آورد سال‌هایی را، پیش از همهمهٔ سوختن زغال، آن هنگام که همچون زنبور از آنچه در دهان داشتیم، برای خود سرپناه می‌ساختیم.

Autumn

My fingers lay open the book: September.
The house is a nest of pipes. Tanks and tubs
rusting, scaled with grey flakes.

The waterfalls and streams
imagined by the wind onto the leaves
face the drying light;

slim branches freckled like skin cells
a scrape of brown curling slowly

into fire.

Poetry prompt: a poem made only of last lines.

[12th September] I blink. Sparrows. I forget.
Maybe the word is also an illness?

How original.

Fruit falls with a blunt thud. Crab apples torn
across rail-side fences, squashed, gulping into mulch.

This just in: The sea does not remember you.
It rises and falls.
October. Debt and guilt in German are one word.
To clarify, the accounts will not be settled.

English Dusk. Vortical shadows.
Loose smoke moves in the gloom.

Hands try to mark drills, bed in crops, fingers frosted numb.
Soil bulges, thick and crisp. The netted frame
for sifting hardly holds.

There will come a time when the leaves are full
of no one, and the birds

go unidentified

as sparrows
as mistakes across the eye.

Until then we will keep this record, a tea light
drowsing in the sway of mortal dark,

picking up the crumbs that speak of oceans,
reminding one another of the years

before the murmuring of cinders, when
like wasps we built a shelter from our mouths.
(Fraser, 2021: 13-14)

شعر «پاییز»، سرودهٔ سال ۲۰۲۱ میلادی (۱۴۰۰ شمسی)، اثر دانیل فریزر، بخشی از شعر بلندتری با عنوان «یادداشت‌های مزرعه» است که در آن، پیش از پاییز، تصاویری از بهار و تابستان، ترسیم شده است. فضای کلی شعر، تاریک و غم‌انگیز است. فصل تابستان برای شاعر یادآور روزهای آفتابی و میوه‌های رسیده و تعطیلات و تفریحات لذت‌بخش نیست و تصاویری از این دست را با خود همراه ندارد. «من، بیش از آفتاب، ابر را می‌نگارم» (Fraser, 2021: 10). تابستان، یادآور آتش‌سوزی مهیبی است که از دهانهٔ آتشفشانی برمی‌آید و دامان زندگی را می‌گیرد. «دختری گریان در پارک، عروسکش را گم کرده... و نمکی که از قطرات اشک بر گونه‌اش خشک شده، دانه‌ای است که در زمینِ خداحافظی‌هایی کاشته می‌شود که خواهند آمد» (Fraser, 2021: 12-13). بخش «بهار» نیز که در این شعر، پیش از «تابستان» قرار گرفته، غرق در خاطرات تلخ سراینده است. «خاکستر و بلوط، جامه‌ای از آتش بر تن داشتند» (Fraser, 2021: 10). فضای این بخش، تحت‌الشعاع آتش‌سوزی مهیبی است که در تاریخی نامعیّن، مانند همیشه و هرجا، در کالیفرنیا به وقوع پیوسته و در آن «آلوچهٔ جنگلی و گندمک، همراه با زنبورهایی که در گلبرگ‌ها و کاسهٔ گل‌ها ازدحام کرده‌اند» (Fraser, 2021: 11)، با هم در سماعِ سوختن‌اند.

بخش «پاییز» نیز در همین فضا نوشته شده است. برخلاف اشعار سَرّامی، تصاویر شاد و زیبا در این شعر وجود ندارند. هرآنچه هست، نازیبا و نگران‌کننده است. «خانه، لانهٔ لوله‌های بی‌شمار است و تانک‌ها و طشت‌های زنگ‌زده‌ای که فلس‌هایی از خاکستر، بدن‌شان را پوشانده است». آتش بی‌امانی که گاه و بیگاه برافروخته می‌شود، در متن این شعر نیز رسوخ کرده است: «آبشارها و جویبارهایی/ که رؤیای باد، امتدادشان را تا درون برگ‌ها می‌کشید/ پنجه در پنجهٔ آتش خشکاننده افکنده‌اند».

تصاویر، به طبیعت مربوط‌اند؛ اما مژدهٔ زیبایی و شادی با خود ندارند. باد، آتش را در رگ‌رگِ هر برگ جاری کرده است. «شاخه‌های نازکی که خال‌هایی از آتش چونان سلول‌های پوست، بر بدن دارند/ نازک‌بدنانی سبزه‌روی‌اند که آهسته/ در آتش بر خود می‌پیچند و در آتش، نیست می‌شوند». «میوه با صدایی درگلومانده، زمین می‌خورد. سیب‌های صحرایی را نرده‌های ریل، دو نیم می‌کنند، له می‌کنند و به زمین پوشیده از شیرابهٔ غلیظ می‌سپارند». آتش، ماهیت میوه‌ها را دگرگون کرده است. «غروب دلگیر انگلیس. سایه‌های آشفته و پریشان. دودِ لجام‌گسیخته، درون ظلمات می‌خزد». امیدی به بهبود نیز وجود ندارد. گذر زمان، تغییر و التیامی برای ریش‌های بیرون و درون به‌همراه نمی‌آورد؛ فردا، امیدی نمی‌زاید: «۱۲اُم سپتامبر. پلک می‌زنم. گنجشکان. به فراموشی می‌سپارم».

ایماژهایی که به طبیعت مربوط‌اند یا شاید در مرزِ طبیعی و بیرون از طبیعت قرار گرفته‌اند، به‌گونه‌ای حضورِ ناخواسته و نامطلوب انسان را نشان می‌دهند و فضایی خفه و تاریک، در محاصرهٔ دود و نومیدی می‌آفرینند. زمان، نیمروز آفتابی استوایی نیست؛ بلکه غروب خفهٔ انگلیس است. تابش امیدآفرین خورشید، حاکم نیست؛ آنچه بر فضا چیره شده است، سایه‌هایی آشفته و پریشان و دود لجام‌گسیخته‌ای است که خود را به درون تاریکی می‌کشد.

در اینجا تنها به ذکر ایماژها بسنده شده است. اینکه این صور خیال، چه پیامی دارند و چه مفهومی را منتقل می‌کنند، در بخش‌های بعدی مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۳-۱-٤- پاییزی شمالی (A Northern Autumn)

مارتین ملون، شاعری اسکاتلندی است که در سال ۱۹٦۳ به دنیا آمده و در حال حاضر در اسکاتلند زندگی می‌کند. از وی تاکنون سه مجموعهٔ شعر منتشر شده است: «دامنهٔ چشم به راه تپه» (۲۰۱۱)، «نفرت‌انگیز» (۲۰۱۵) و «بی‌بازگشت» (۲۰۱۹). ملون، دکترای خود را در رشتهٔ شعر، از دانشگاه شفیلد دریافت کرده است و اکنون عضو هیئت تحریریهٔ مجلات «شعر زالتسبورگ»، «شعر سفیر» و «کتابخانهٔ شعر اسکاتلندی» و داور مجلات «مرور شعر ایرلند»، «شعر ولز» و «شعر زالتسبورگ» است. وی پیش از این نوازندهٔ گیتار، خواننده، سرایندهٔ اشعار بسیاری از قطعات موسیقی و تولیدکنندهٔ آلبوم‌های موسیقی بوده و از همان سن ۱٦ سالگی فعالیت موسیقایی خود را در گروه‌های متعددی از موسیقی راک، آغاز کرده بوده است. شعر «پاییزی شمالی» در گلچین اشعار بوم‌گرایی چاپ شده که در سال ۲۰۲۲ از جانب شورای هنری انگلیس، برگزیده شده‌اند.

پاییزی شمالی

اکتبر به‌سر می‌رسد در میانهٔ انبوهی از تورهای آبی‌رنگ و قایق‌هایی که با گردنِ کِش‌آمده سَرَک می‌کشند تا از آشوب دریایی برآشفته، دامن فروچینند. در روزهایی از این دست، نور آنچنان پَست

بر زمین می‌نشیند که رو به هیچ سو ندارد، مرز میان اشیا محو می‌شود و یکی در دیگری ناپدید می‌شود.

و دایرهٔ تنش، وضعیتی روحی است که... چه می‌توان گفت؟

امواج پاییزی، ساحل شنی را از ریشه برمی‌آورند؛ و کِش می‌آورند سایه‌های لاغرِ

لنگرگاه‌هایی را که از طوفان جان به‌در برده‌اند؛ تنهٔ درختان را بر زمین فرو می‌کوبند و به زمین می‌کوبند کلاف‌های سردرگم آب‌آورده را،

و تک لنگهٔ دستکش پلاستیکی را که آب به ساحل آورده و در همسایگیِ

امعا و احشا و پر و پوست و استخوان مرغی دریایی نشانده که فرو پاشیده است.

این فصل، هنگامهٔ جلوهٔ شفق قطبی است که بر بلندای آسمان پدیدار می‌شد و

هنگامهٔ جلوهٔ دبّ اکبر است که بر فراز ساحل، تاریکی را با پوزه می‌راند، آنگاه که ما آتش برمی‌افروختیم.

و در میانهٔ این آشفتگی‌ها، روستای گمری است که، انجیل در دست، نشسته و دست به دعا برداشته است؛

بهترین جامه‌های یکشنبه‌گاهانش را، در همهٔ کلیساهای کوچک و بزرگش، به تن کرده، کلمهٔ مقدس را شهادت می‌دهد.

و آیین‌های مقدس را چه در کلیساهای بِلَیمُر و چه آلسترِ، با نوای غم‌انگیز آلتی الکتریکی به‌جا می‌آورد.

در سرتاسر شب، غازهای پاصورتی، در دسته‌هایی تُنُک و تارومار، که از ایسلند می‌آیند و به استراسبگ می‌روند،

بی‌پناه بر زمین می‌خورند و آوازشان، داستان‌هایی وحشیانه از ویرانی و شکست و مرگ را روایت می‌کند.

A Northern Autumn

October ends in a swag of blue netting and boats craned from the harbour to sit out the squalls of a filsket sea. On days like these the light lies

so low to the ground it lacks direction, objects elide one into the other and the Mohr is a state of mind that will not be explained.

Autumn tides rake the beach of sand, lengthening the thin shadows of storm-spared moorings; set down tree trunks, hanks of tangle,

and the lone rubber glove that has put ashore beside the innards, feather and bone of a decommissioned gull.

This is the season of *aurora* shifting in the high latitudes, of *Ursa Major* snouting the dark above the bay as we set our fires.

And through it all, saved Gamrie settles down to pray, gospel in hand; its best-suit Sunday sat in kirk or chapel, witnessing The Word

and waiting upon *eschaton* to the doleful note of an electric organ in Blaimohr or the Free Presbyterian Church of Ulster.

Throughout the night, pink-footed geese hit landfall in ragged skeins from Iceland, bound for Strathbeg; their song a stramash of wild telling.

(Malone, 2022: 31)

شعر پاییزی شمالی را مارتین ملون در سال ۲۰۲۲ میلادی سروده است. ایماژ کلی‌ای کـه در پس‌زمینـهٔ شـعر وجـود دارد، ساحل دریایی است که در کنارهٔ آن «انبوهی از تورهای آبی و قایق‌هایی با گردن‌های کش‌آمده» سرک می‌کشـند تـا «از آشـوب دریایی متلاطم، دامن فروچینند». تور و قایق، ساخته‌های دست بشر و یا به عبـارت دقیـق‌تر، نشـانه‌هایی از دخالـت انسـان در طبیعت، در کنار دریایی پرتلاطم –که بی‌تردید ایماژی طبیعی است– قرار گرفته است. این درآمیختگـی ایماژهـای مربـوط بـه طبیعت و ایماژهای مربوط به ساخته‌های دست انسان، بخش بسیار مهمی از شعر است که از ابتدا تا انتهای آن دیـده می‌شـود. «امواج پاییزی که ساحل شنی را از ریشه برمی‌آورند» در کنار «لنگرگاه‌هایی که از طوفان جان به‌در برده‌اند»، «تنـهٔ درختـان» در کنار «کلاف‌های انبوه» و «لنگهٔ تنهای دستکشی که آب به ساحل آورده»، به‌همراه «امعا و احشا، پر و استخوان مرغی دریایی که متلاشی شده است»، نمونه‌های دیگری از هم‌نشینی این دو گونه از ایماژند. «شفق قطبی که بر بلندای آسمان جلوه می‌نمـود» و «دبّ اکبر که هم‌زمان با آتش پاییزی که ما برمی‌افروختیم، تاریکی را بر فراز سـاحل بـا پـوزه می‌رانـد»، در تقابـل مسـتقیم بـا وضعیت کنونی قرار می‌گیرند که در آن، «این روزها، نور چندان پَست بر زمین می‌نشیند که رو به هیچ سو ندارد».

ایماژهایی که در این شعر به طبیعت مربوط می‌شوند، کمتر نشانی از زایش و سرزندگی بـا خـود دارنـد و بیشـتر نشـانگر متلاشی‌شدن و نابودی‌اند. «سراسر شب، غازهای پاصورتی، در دسته‌هایی تنک و تارومار که از ایسلند می‌آیند و به استراسـبگ می‌روند، بر زمین می‌خورند؛ آوازشان داستان‌هایی وحشیانه از ویرانی و شکست و مرگ را روایت می‌کند». تصاویری که پـاییز را در این شعر ترسیم می‌کنند، نشانی از روشنی و زیبایی و لذت و آرامش ندارند. غروبی خاکسـتری کـه سـرما بـر آن حکـم می‌راند و تلاطم دریا، هر دم، تهدید مرگ و ویرانی را درگوش بندرها، اسکله‌ها، لنگرگاه‌ها و قایق‌هـا بـازگو می‌کنـد و نـوری پس‌زمینه را روشن نمی‌کند. شفقی قطبی، آسمان را نمی‌آراید و دبّ اکبر، تـاریکی را نمی‌تارانـد. پرتـوی پسـت و کم‌سـو، بـه صحنه تنها آن قدر روشنایی می‌بخشد که نشانه‌های مرگ و ویرانی را بتوان دید؛ بی‌آنکه سمت و سویی را نشان دهد. روستای گمری که هنوز رمقی برای نیایش‌های یکشنبه دارد، آخرالزّمان را به انتظار نشسته و به نوای حزن‌انگیـز بلنـدگوی کلیسـاهایش گوش سپرده که پایان همه‌چیز را در گوشش زمزمه می‌کند.

۳-۲- دغدغه‌های محیط‌زیستی

آنچه در پی می‌آید، بررسی هریک از چهار شعر مورد بحث از منظر محیط‌زیستی است و هدف، سنجش میزان حساسیت آن‌ها به مسائل زیست‌محیطی، مقایسهٔ این چهار شعر با یکدیگر و نیز دسته‌بندی آن‌ها در قالب اشعار بوم‌گرا یا گونـه‌ای متفـاوت بـا عنوان شعر سبز است.

۳-۲-۱- پاییز را از برگ‌های سبز

در این سرودهٔ سَرّامی، فضایی شاد و پر از امید و زیبایی آفریده می‌شود که گوینـده یـا شـاعر بـا وجـود اذعـان بـه رنگ‌هـای «پاییزگون» که «در چشم‌های ما، خزان» را می‌نشانند و آن را به واقعیتی انکارناپذیر تبدیل می‌کنند، پیروزمندانه، غلبهٔ «آهنگ» و «آواز بهار» را جشن می‌گیرد. به‌تبع آن، ایماژهای مربوط به طبیعت، نه برای خلق مناظر نازیبا و ناپسند یا ایجاد نگرانی نسبت‌به آیندهٔ زمین و سرنوشت گونه‌های گیاهی و جانوری، بلکه برای تأکید بـر زیبـایی طبیعـت و ارزنـدگی زنـدگی، در زنجیـره‌ای معنادار قرار می‌گیرند؛ بنابراین، در اینجا از فضای ناشاد و نگران‌کننده‌ای که آینده‌ای تیره را به تصویر می‌کشد و اقدامی عاجـل

را نسبت‌به آلودگی محیط‌زیست طلب می‌کند، خبری نیست. همچنین از نگرانی دربارهٔ آلودگی هوا و آب، انقراض گونه‌های جانوری، گرمایش جهانی زمین، تولید سرسام‌آور پلاستیک، آتش‌سوزی‌های مهیبی که جنگل‌ها را نابود می‌کند و ناکارآمدی روش‌های بازیافت زباله و بازگرداندن آن به چرخه‌های طبیعی، صحبتی به میان نمی‌آید.

وجود چنین فضای شاد و امیدواری، نخستین نشانه‌ای است که باتکیه‌بر آن می‌توان اشعار بوم‌گرا را از سایر سروده‌ها بازشناخت و این شعر را اگر بخواهیم در میان سروده‌های بوم‌گرا جای دهیم، در بهترین حالت می‌توانیم بگوییم به اشعار بوم‌گرای موج اول تعلق دارد که در آن‌ها زیبایی‌های طبیعتِ بیرون مناطق شهری توصیف می‌شد و انسان و طبیعت را بخشی از آن واقعیت زیبایی می‌دانست که سرچشمهٔ الهام و ایده‌های ظریف و خوش‌طبع بود (Gifford, 1995: 3). البته همانگونه که پیش‌تر اشاره شد، بیشتر منتقدان ادبی، ازجمله لئونارد سیگاج، چنین سروده‌هایی را به‌کلی از اشعار بوم‌گرا جدا کرده و به آن‌ها نام شعر سبز داده‌اند. نوشتار پیش‌رو نیز به پیروی از چنینن منتقدانی، این سرودهٔ سَرّامی را شعر سبز می‌داند، نه شعر بوم‌گرا.

درحقیقت، این شعر، بیشتر از آنکه دغدغهٔ محیط‌زیستی داشته باشد، درپی یافتن پاسخی برای این پرسش است که آیا زندگی زیباست و اگر چنین است، چنین نگرشی را برپایهٔ چه فلسفه‌ای می‌توان استوار ساخت. شاعر یا گوینده‌ای که در این شعر، خود را «من» می‌نامد، از سویی در تلاش است تا واقع‌گرا باشد و درنتیجه نمی‌تواند انکار کند که «گیتی، چون پروبال قناری، پاییزگون است» و این زردی و پاییزگونگی به‌ناگزیر، ما را هم در کام خود فرو می‌برد: «در چشم‌های ما، خزان است». از سوی دیگر، نمی‌تواند «بهاران» و زیبایی‌های خیره‌کنندهٔ آن را نادیده بگیرد: «در گوش‌های ما، بهاران»؛ بی‌وقفه، آوازهای آهنگینش را زمزمه می‌کند. پس این تضاد را چگونه می‌توان سامان بخشید؟ گوینده یا شاعر، چاره را در چگونه دیدن جست‌وجو می‌کند و لولایی می‌یابد که هردو لنگهٔ در، زیبایی و نازیبایی، بهاران و پاییز، بر پاشنهٔ آن بتوانند چرخید: قناری.

قناری، تناقضی است که بال و پر و پوست و استخوان و خون و گوشت دارد؛ قناری، دلخواهِ ناخواسته، زیبایی زشت، یأسِ پر از امید و بهارِ درآمیخته با پاییزی است که راه می‌تواند رفت، پرواز می‌تواند کرد و آواز می‌تواند خواند؛ اما کدام بر دیگری چیره است؟ رنگ‌های پاییزگون یا آواز و آهنگ‌های بهاری؟ آسمان، «آن آبی آباد برین» یا «زمین خاکسار»؟ بی‌تردید، بهار و آسمان و آهنگ، در وجود قناری بر خزان و زمین و رنگ پیروز شده است. همان‌گونه که بهار «نه از تبار خاکساران زمین»، بلکه «از گوهر آن آبی آباد برین است»، من هم «هم‌آواز بهارم/ من زادهٔ آهنگم و از دورهٔ بانگ/ با رنگ‌ها، کاری ندارم». به‌نظر می‌رسد «منِ» شاعر در اینجا گسترش می‌یابد و تمام «من»هایی را که از سرآغاز حیات روی زمین، درپی پاسخی برای پرسش‌های وجودی بوده‌اند، دربر می‌گیرد و پاسخی که شاعر یا گوینده می‌دهد، عطشی عمیق و فلسفی را فرو می‌نشاند.

«من»ی که در این شعر از راز زندگی گره‌گشایی می‌کند، دارای جنسیت نیست؛ نه زن است و نه مرد. گرهی که گشوده شده، هیچ ارتباطی به فرادستی مردان و فرودستی زنان در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی ندارد و درنتیجه، این سروده هیچ خویشاوندی و تناسبی با بوم‌گرایی زن‌مدار –که از شاخه‌های مهم بوم‌گرایی است– ندارد. تناسبی با بوم‌گرایی عمیق نیز ندارد؛ زیرا در این سروده، انسان دربرابر طبیعت و ویرانگرِ آن نیست، نیروهای طبیعت را سرکوب نمی‌کند و زندگی را برای زمین و روی زمین دچار مخاطره نمی‌کند. آنچه در این شعر هست، بوم‌گرایی سطحی و رقیقی است که خود را تنها در زنجیره‌ای از ایماژهای مربوط به طبیعت و زیبایی جلوه‌های طبیعی نشان می‌دهد و این همان پدیده‌ای است به‌نام شعر سبز که از اشعار و آثار بوم‌گرا متمایز شده است.

۳-۲-۲- غزل پاییز

فضای این سرودهٔ فاضل نظری، شادابی و امید و سرزندگیِ شعرِ قدمعلی سَرّامی را ندارد؛ بلکه فضایی گرفته و غمناک است که بر آن، انتظار ویرانی، سایه افکنده است و از این منظر، شباهتی به فضای اشعار بوم‌گرا دارد؛ اما برخلاف آن‌ها و نیز برخلاف شعرِ سرّامی، در آن، پرسش جهان‌شمولی مطرح نمی‌شود؛ از رازی باستانی و دارای قدمت یا گسترده و عالم‌گیر، گره‌گشایی نمی‌شود و «من»ی که در اینجاست، فردی است که به‌احتمال بسیار، همانندانی دارد، اما در بندِ «منِ» خویش و دردسرهای عاطفی و احساسی و فردی خویش است. اینکه گونه‌های گیاهی منقرض می‌شوند، جنگل‌ها به نابودی کشیده می‌شوند، تنوع زیستی جانداران در خطر است، زمین گرم شده و الگوهای بارشی دچار آشفتگی شده‌اند، سیل‌های ناگهان و طوفان‌های نابهنگام و آتش‌سوزی‌های ویرانگر به‌سبب تغییرات آب‌وهوایی به پدیده‌ای روزمره و همیشگی بدل شده‌اند، تولید بی‌رویهٔ پلاستیک، زندگی را در زمین و هوا و دریا تهدید می‌کند، گازهای گلخانه‌ای، هوا را به‌شدت برای زندگی ناامن کرده‌اند و سموم دست‌ساز بشر و کودهای شیمیایی، جانداران ریز و درشت و درنهایت انسان‌ها و سلامت آن‌ها را هدف قرار داده‌اند، هیچ‌یک از این دغدغه‌ها، نه آشکارا و نه در پرده، روزنه‌ای به ابیات این شعر پیدا نمی‌کنند. از دو شهر، یعنی «تهران» و «تبریز» نام برده می‌شود، اما نه به این دلیل که فضای شهری آن‌ها بر ویرانه‌های طبیعت و انبوهی از درختان قطع‌شده و لاشهٔ نیمه‌جانِ هوای پاک بنا شده است؛ بلکه به این دلیل که گوینده یا شاعر، در یکی از آن‌ها، یعنی تهران، «تلخکام» بوده و اکنون آرزوی بازگشت به «تبریز شکرریز» را دارد. به زبان دیگر، هرآنچه شهر است، به‌عنوان فضایی صنعتی و مصنوعی دربرابر هرآنچه طبیعت بکر و دست‌نخورده است، قرار نمی‌گیرد؛ بلکه شهری دربرابر شهر دیگری است؛ زیرا «منِ» شاعر یا گوینده، در یکی از آن‌ها خاطرات (عاطفی؟) تلخ و در دیگری، شیرین دارد.

در شعر پاییز را از برگ‌های سبز، اثر قدمعلی سرّامی، بهار زیباست؛ اما پاییز نیز دروازهٔ ورود به این زیبایی است و دراصل، آنچه که نازیبا می‌پنداریم، بخش جدایی‌ناپذیری از زیبایی و پیش‌نیاز آن است: «نوروز، باری، وام‌دار مهرگان است». درحالی‌که در غزل پاییز، سرودهٔ فاضل نظری، پاییز، ناخواسته و نامطلوب است و بهار نیز چون «آورده است وعدهٔ پاییز دیگری»، پیش‌قراولِ نامطلوب ویرانی‌هایی است که پاییز با خود می‌آورد و بنابراین، بخشی از ناهنجاری‌هایی است که نباید باشد. آنچه در همین بهارِ نه‌چندان دل‌انگیز شعر هم، «ویرانه»ای بیش نیست که از «خانه»ای برجا مانده، هنوز با «وعدهٔ» نامیمونی که بهار آورده، باید «چشم‌انتظار حملهٔ چنگیر دیگری» و درنتیجه ویرانی دیگری باشد.

درحقیقت، این شعر از تبار غزل‌های عاشقانهٔ فارسی است و در عینِ بهره‌گیری از ایماژهای زیبا، زبان روان و مجموعهٔ پیچیده‌ای از تشبیهات و استعارات و سایر صناعات ادبی، تمامی این ابزارها را به خدمت می‌گیرد تا داستان دلتنگی و ناکامی گوینده در یک تجربهٔ عاطفی، احساسی و فردی را روایت کند. حضور پاییز و بهار، درخت و شاخه‌های خشک و... تنها محملی برای به مقصد رساندن این بار است. درنتیجه این شعر نه در موج‌های دوم و سوم بوم‌گرایی قرار می‌گیرد و نه ازنظر شاخه‌بندی، می‌توان آن را مربوط به بوم‌گرایی زن‌مدار یا بوم‌گرایی عمیق دانست؛ بلکه این شعر نیز تنها از لایهٔ نازکی از بوم‌گرایی سطحی بهره می‌جوید. درنهایت اگر بپذیریم که در شعر سبز، خوش‌بینی و سرزندگی موج می‌زند و انبوهی از تصاویر گوناگون، زیبایی‌های طبیعت را به خواننده گوشزد می‌کند، این شعر را شاید شعر سبز هم نتوان نامید.

۳-۲-۳- پاییز (Autumn)

آنچه «پاییز» فریزر را از اشعاری مانند «پاییز» سرّامی، متمایز می‌سازد، در درجهٔ اول فضای غم‌انگیز، بسته و پر از نگرانی آن است. پیش‌تر گفته شد که «پاییز» فریزر، بخشی از شعر بلندتری است که دو بخش «بهار» و «تابستان» نیز دارد. فضای کلی

شعر، در هرسه بخش، گرفته و حزن‌انگیز است. در بخش بهار، گوینده با حس نوستالژیک عمیقی به یاد می‌آورد که چگونه «در هنگام به دنیا آمدنم برف می‌بارید» (Fraser, 2021: 10)؛ برفی که دیگر نمی‌بارد. در آن روزگاران، پرندگانی بودند و گنجشک‌هایی؛ اما اکنون «نام پرنده»ها نیز پیوسته از یاد گوینده محو می‌شود تا به حضور و بودن خودِ آن‌ها برسد.

فضای حزن‌انگیز شعر را خاطرهٔ تلخی رقم می‌زند که گوینده به یاد می‌آورد: «۳ و ۲۱ دقیقهٔ بعد از ظهر. روزی که به من گفتند افسرده‌ای، در مطب دکتری بودم که درون بیمارستانی صحرایی در تاتنهام قرار داشت. چهارشنبه بود» (Fraser, 2021: 10). گوینده به یاد می‌آورد که امیدهایش چگونه یکی پس از دیگری بر باد می‌رفت: «آخرین امیدمان بر باد رفت: دیگر برف نیامد» (Fraser, 2021: 10). در توصیف یکی از روزهای بهار، ١٦ مارس، چنین می‌گوید: «این‌ها روزهای نمناکی هستند که زیر دندان‌های قطارهای زیرزمینی خُرد می‌شوند؛ جایی که هر ایستگاهی به ایستگاهی دیگر ختم می‌شود، چهره‌ها گرفته، سرها در گریبان و بدن‌ها در زیر دندان‌های خُردکنندهٔ اخباری که/ سطر به سطر از برابر چشمان می‌گذرند» (Fraser, 2021: 10). چنین فضای حزن‌انگیزی زمینه را فراهم می‌آورد تا شاعر بتواند به موضوع اصلی بپردازد: «آتش‌سوزی‌های مهیب در کالیفرنیا» (Fraser, 2021: 10). آنچه در این آتش می‌سوزد، تنها «آلوچهٔ جنگلی و گندمک» و «زنبورهایی که در کاسبرگ و گلبرگ گل‌ها ازدحام کرده‌اند» (Fraser, 2021: 11)، نیستند؛ بلکه زندگیِ خود گوینده است که مانند سایر انسان‌ها درگیر عواقب تهدیدات محیط‌زیستی شده است. «آینده‌ای که [زنبورها] می‌دانستند خواهد آمد، بوته‌های پرچین و گلبرگ‌هایی که به پرواز درآمده‌اند» (Fraser, 2021: 11) نیز در «دود خفه‌کننده‌ای که از درختان توسکا برمی‌آید» (Fraser, 2021: 11)، نابود می‌شوند.

فضای کلی بخش «تابستان» نیز تحت‌الشعاع همان آتش‌سوزی مهیب، تاریک و گرفته و غمناک است. در اینجا «شاخه‌های انبوه شمشاد جلزّوولزِ می‌کنند» (Fraser, 2021: 11). آنگونه که پیداست، یا آتش‌سوزی براثر اتصال رخ داده یا به خانه‌هایی سرایت کرده که سیم‌کشی‌های‌شان دچار حریق شده است؛ زیرا «حرارت الکتریکی در سرورها به سرعت و شدت عقب و جلو می‌رود/ اشعه‌های پوست‌کنده، بدون سایه در کوچهٔ پشت خانه‌ها قدم می‌زنند/ اتاق‌ها در تب گرمایی که شکل مکعب دارد، عرق می‌ریزند/ آجرها قالب تهی می‌کنند» (Fraser, 2021: 11).

محیط‌زیست، قربانی اصلی است. گنجشکی نمانده؛ گنجشکی اگر می‌پرد، خطای دیدی است که از برابر چشم می‌گذرد: «به یاد می‌آورم گنجشکان را که چونان خطای دید، از برابر چشمانم می‌گذشتند» (Fraser, 2021: 11). ایماژهای شنیداری نیز به همان اندازهٔ تصویرهای دیداری، وحشت آفرین‌اند: «آژیر آمبولانس‌ها. خطری که نور آبی با خشونت، هوا را در معرض آن قرار می‌دهد» (Fraser, 2021: 14).

بخش «پاییز» نیز خشکیدن آبشارها و جویبارها و درنتیجه جویباری را که در رگ‌های برگ‌برگ درختان جاری است، به تصویر می‌کشد و در همان فضای غم‌انگیز گام برمی‌دارد. دغدغه‌های زیست‌محیطی در اینجا تنها خشکیدن آبشار و جویبار نیست. آتشی که برافروخته شده، شاخه‌شاخهٔ درختان را در کام خود فرو می‌برد: «شاخه‌های نازک درختان که خال‌هایی از آتش چونان سلول‌های پوست بر بدن دارند/ نازک‌بدنانی سبزه‌روی‌اند که آهسته/ بر خود می‌پیچند در آتش» و باز تصویر گنجشکانی که نیستند. گنجشکی اگر هست، خطای دید است که دربرابر چشم حاضر می‌شود. «[۱۲اُم سپتامبر] من پلک می‌زنم. گنجشک‌ها. که می‌گوید که واژه هم، خود، درد نیست؟» میوه‌هایی که در آتش سوخته یا تکه‌تکه یا نرم و له شده‌اند و با صدای خوار و خفیفی زمین می‌خورند، بخشی از تصاویر و دغدغه‌هایی هستند که درنتیجهٔ آتش‌سوزی، ذهن شاعر را به خود مشغول کرده‌اند. «دود لجام‌گسیخته‌ای که به درون ظلمات می‌خزد. دست‌ها می‌کوشند تا راهی به روزنی بیابند، انگشتان کرخ‌اند./ خاک خشک و درهم‌فشرده وا می‌رود. چارچوبِ درتورگیرافتادهٔ الک دیگر قوام ندارد./ زمانی خواهد آمد که درون برگ‌ها، هیچ جنبنده‌ای نیست و پرندگان را/ کسی بازنخواهد شناخت/ و گنجشکان/ همچون خطاهای دیدی که برابر چشمان

می‌گذرند»، وجود خارجی نخواهند داشت. البته شاید بتوان گفت که در اینجا فضا می‌تواند به‌صورت نمادین نیز تفسیر شود و شاید یادآور انسان‌هایی باشد که از یک روز پیش در نیویورک گرفتار دود و آتش شده‌اند.

دغدغه‌هایی که به‌وضوح مربوط به محیط‌زیست و بیشتر نتیجهٔ عواقب زیان‌بار آتش‌سوزی در فضای قابل‌زیست هستند، در این شعر، با صراحت برشمرده شده‌اند. نوستالژی عمیقی بر شعر حکم‌فرماست و نگرانی دربارهٔ آینده، پایانی ندارد. گذشته، غرق در هاله‌ای از نوستالژی؛ آینده، پیچیده در مهی غلیظ از نگرانی و کنون که در دود و آتش غرق است و نابودیِ دم‌به‌دم خود را به تماشا نشسته است. اینها بخشی از ویژگی‌هایی هستند که این شعر را از اشعاری همچون سروده‌های پاییزی سرّامی و نظری متمایز می‌سازد و سبب می‌شود آن را نه شعر سبز، بلکه شعر بوم‌گرا قلمداد کنیم. ازلحاظ شاخه‌های شعر بوم‌گرا نیز می‌توان گفت که این سروده به هیچ عنوان در شمار اشعار زن‌مدار قرار نمی‌گیرد؛ زیرا هیچ‌گونه اشاره‌ای به جنسیت در آن نشده است. شعر البته با اشعار سطحی بوم‌گرا فاصلهٔ فراوان دارد و ازاین‌رو جزو اشعار عمیق بوم‌گرا است. در دسته‌بندی موج‌های بوم‌گرایی نیز این سروده، بیشتر از همه به اشعار موج دوم شباهت دارد؛ زیرا فضای شهری کالیفرنیا را نشان می‌دهد که براثر آتش‌سوزی نابود می‌شود.

۳-۲-٤- پاییزی شمالی (A Northern Autumn)

پاییزی شمالی، سرودهٔ مارتین ملون، ازلحاظ فضای حزن‌انگیز و نگران‌کننده‌ای که دارد، به شعر پاییز دانیل فریزر شباهت بسیاری دارد؛ هرچند که شعر فریزر در آتشی که انسان برافروخته می‌سوزد و بر سرودهٔ ملون، سرمای سوزناک شمالی حاکم است. ملون، شاعری اسکاتلندی است و کلماتی که در این شعر به‌کار می‌برد و نیز مکان‌ها و اتفاقاتی که توصیف می‌کند، نشان از اسکاتلند دارند؛ اما درعین‌حال، دغدغه‌هایش جهانی هستند و به مکان و زمان ویژه‌ای محدود نمی‌شوند. دریا در این شعر، طوفانی است و در غروبی سرد و غم‌انگیز، قایق‌ها خود را به پناه لنگرگاه‌ها رسانده‌اند. «امواج پاییزی، ساحل شنی را از ریشه می‌لرزانند و سایه‌های کم‌رمق/ اندک لنگرگاه‌هایی را که مانده‌اند، کش می‌آورند». این امواج، سهمگین و ترساننده‌اند؛ اما ترسناک‌تر از موج ویرانیِ ساختهٔ دست انسان نیستند یا شاید خود، پیامدی از موج ویرانگری هستند که آدمی در محیط زندگی خود و سایر جانداران و گیاهان به راه انداخته است. این امواج، «تنهٔ درختان را بر زمین می‌کوبند، انبوهی از کلاف‌های گوناگون/ و تک لنگهٔ دستکشی پلاستیکی را که به کنارهٔ ساحل آمده/ در کنار امعا و احشا، پر و پوست و استخوانِ مرغی دریایی که متلاشی شده، به کنار رانده‌اند».

نوستالژی عمیقی که معمولاً در اشعار بوم‌گرا وجود دارد، در اینجا نیز خود را در قالب نورِ پست و پایینی نشان می‌دهد که در تضاد با پرتوهای شفق قطبی و جلوه‌های زیبا و جذاب آن قرار می‌گیرد که روزگاری در هوای پاک‌تر و محیطی بکر و دست‌نخورده می‌شد دید. آن همچنین در تقابل با جلوهٔ زیبای دبّ اکبر قرار می‌گیرد که چون آتشی به پاییز، نور و گرما می‌بخشید و «با پوزهٔ خود، تاریکی را از فراز اسکله می‌تاراند».

به‌نظر می‌رسد آلودگی آب دریاها و انقراض گونه‌های مختلف پرندگان دریایی، دغدغه‌های اصلیِ زیست‌محیطیِ شاعر باشند؛ هرچند که از نابودی درختان و گونه‌های گیاهی نیز نباید غافل شد. آلودگی آب و محیط‌زیست دریا براثر حضور نامطلوب عنصر پلاستیک در اکوسیستم‌های آبی –که در شعر با رانده‌شدن لنگهٔ دستکش پلاستیکی به کنارهٔ دریا نشان‌داده شده– یکی از این دغدغه‌های محیط‌زیستی است. بیرون ریخته‌شدن امعا و احشای مرغی دریایی که لاشه‌اش متلاشی شده و به مشتی پر و استخوان تبدیل شده، خبری هولناک از نابودی و انقراض این گونهٔ جاندار می‌دهد و آن یکی دیگر از دغدغه‌های اصلی شعر است. اینکه «در سراسر شب، غازهای پاصورتی، در دسته‌هایی تارومار بر زمین می‌خورند» و اینکه «آوازشان،

داستان‌های وحشیانه از شکست و مرگ و ویرانی را روایت می‌کند»، تکرار همان نگرانی دیرینه است. انقراض گونه‌های جانوری و به‌ویژه پرندگان دریایی و نیز تأکید بر عمق فاجعه و اهمیت توجه به این دغدغهٔ محیط‌زیستی، در سراسر شعر موج می‌زند. در این سرودهٔ ملون، «تنهٔ درختان» نیز «بر زمین خورده‌اند» و خطر انقراض، تنها به پرندگان محدود نمی‌شود.

به این ترتیب، برخلاف شعر سرّامی که فضایی شادمانه و آرام و پر از لذت و زیبایی را در پس‌زمینهٔ پاییز روایت می‌کند و برخلاف شعر نظری که در آن باوجود پرده‌ای از ناامیدی و بدبینی که بر رخسارهٔ پاییز کشیده شده، هیچ نشانی از دغدغه‌های زیست‌محیطی نیست، این سرودهٔ مارتین ملون، همچون شعر دانیل فریزر، به روشنی و صراحت، دغدغه‌های محیط‌زیستی را مطرح می‌کند؛ بنابراین آن را نه شعر سبز، بلکه باید شعر بوم‌گرا تلقی کرد. در این شعر، مسائل ویژهٔ زنان و مشکلاتی که در جوامع مردسالار، در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مطرح است، به هیچ صورتی عنوان نشده و بنابراین، هرچند که این سروده، به شاخهٔ بوم‌گرایی عمیق، تعلق دارد، به هیچ وجه در زمرهٔ آثار زن‌مدار جا نمی‌گیرد. ازنظر امواج بوم‌گرایی نیز فضای شادمانه و طبیعت دست‌نخورده‌ای را به تصویر نمی‌کشد و بنابراین جزو اشعار موج اول نیست؛ بلکه ویرانی محیط‌زیست در بندرگاه‌های اسکاتلند را روایت می‌کند و درنتیجه می‌توان آن را مربوط به موج دوم بوم‌گرایی دانست. در تقسیم‌بندی شاخه‌ها نیز این شعر به شاخهٔ بوم‌گرایی عمیق تعلق می‌گیرد.

٤- نتیجه‌گیری

در این پژوهش، چهار شعر با درون‌مایهٔ پاییز، از چهار شاعر متفاوت، یعنی قدمعلی سَرّامی، فاضل نظری، دانیل فریزر و مارتین ملون، در چارچوب نقد بوم‌گرا، خوانده و بررسی شده است. حضور عناصر طبیعت و جلوه‌یافتن زیبای‌های آن در یک شعر، به‌همراه وجود فضایی کم‌وبیش مثبت که نویددهندهٔ آرامش، امنیت، آینده‌ای روشن و حال و گذشته‌ای بدون دل‌مشغولی و دغدغه باشد، شعر را در دستهٔ اشعار سبز و یا به‌گفتهٔ برخی منتقدان، شعر بوم‌گرای موج اول قرار می‌دهد. در مقابل، وجود فضای تیره و پر از نگرانی نسبت‌به آنچه بشر بر سر خود و زمین و تنها فضای قابل‌سکونتِ جهان هستی آورده، ترسیم احوالی که پر از حسرت گذشته و نگرانی نسبت‌به آینده است و خلق تصاویری از ویرانی و نابودی محیطِ‌زیست و ناپدیدشدن موجودات زنده‌ای که زمانی پهنهٔ زمین را پر از زیبایی و عشق و امید کرده بودند، از نشانه‌های شعر بوم‌گرا است. بنابراین، چهار شعر مورد مطالعه در این پژوهش را باید در دو دستهٔ متمایز قرار داد: دو شعر سرّامی و نظری، شعر سبزند و به عبارتی به موج اول بوم‌گرایی و شاخهٔ سطحی آن تعلق دارند. سروده‌های فریزر و ملون، شعر بوم‌گرا هستند و متعلق به موج دوم بوم‌گرایی و در زمرهٔ آثار عمیق بوم‌گرا هستند. سخن آخر اینکه هیچ‌یک از چهار شعری که بررسی شد، به شاخهٔ اشعار بوم‌گرای زن‌مدار تعلق نمی‌گیرد.

۵- منابع

جمالی، عاطفه؛ شکوهی، فرح‌انگیز. (۱٤۰۰)، مقایسه‌ای بوم‌گرا در میان کتاب‌های درسی فارسی و عربی، *ادبیات فارسی*، جلد ۱۰، شمارهٔ ۲.

دبیرنیا، مسعود. (۱٤۰۰). پژوهشی تطبیقی در برساختن رابطهٔ انسان/طبیعت در گلچینی از اشعار سهراب سپهری و رابرت فراست با رویکردی بوم‌گرا، *پیشروی در پژوهش‌های زبانی و ادبی*، دورهٔ ششم، شمارهٔ ۱۲، صص ۸۷-۹٤.

زکاوت، محمد. (۱۳۹۵). خوانشی بوم‌گرا از مقدمهٔ گلستان سعدی، *نشریهٔ پژوهش‌های ادبیات فارسی*، دورهٔ چهارم، شمارهٔ ٦-۵، صص ۲۲-۳۸.

سَرّامی، قدمعلی. (۱۳۸۷). *چهار فصل دوستت دارم*. چاپ اول. تهران: چاووشگران نقش.

فومشی، بهنام. (۱٤۰۱). دو شاعر سبز: مقایسه‌ای در میان سهراب سپهری و امرسون، *ادبیات مدرن فارسی*.

نظری، فاضل. (۱۳۹۸). *گریه‌های امپراتور*. چاپ پنجم. تهران: سوره مهر.

Abbs, P. (2003). *Earth Song*: *A Resurgence Anthology of contemporary Eco-Poetry*, Atlanta: Green Books.

Aslan, E. & Bas, B. (2020). An Ecocritical Approach to Children's Literature, *Educational Research and Reviews*, Volume 15, Issue 12, 711-20.

Astley, N. (2007). *Earth Shattering: Ecopoems*, Bloodaxe Books.

Berry. W. (2011). Ecocriticism, *Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice*, ed. C.E. Bressler, New Delhi: Pearson, pp. 231-8.

Buell, L. (2005). *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. USA: Wiley-Blackwell publishing.

Buell, L. (2011). Ecocriticism: Some Emerging Trends. *Critical Humanities and Social Sciences*, Volume 19, Issue 2, pp. 87-115.

Carson, R. (1962). *Silent Spring*, New York: Houghton Mifflin Company.

Dobie, A. B. (2011). Theory into Practice: An Introduction to Literary Criticism, Reno: The Green World Press.

Fleming, D. (2020). All We Know Comes from You: W.B. Yeats and Ecocriticism, *Nordic Irish Studies*, 18(2019/2020), pp. 56-76.

Fraser, D. (2021). *Ecopoetry Anthology: Ginkgo Prize 2020*. London: Poetry School.

Gifford, T. (1995). *Green Voices: Understanding Contemporary Nature Poetry*. Manchester University Press.

Glotfelty, Ch. & Fromm, H. (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Atlanta: The University of Georgia Press.

Habib, M. (2020). Nature, Environment and Landscape in Modern British Poetry, *Literary Endeavour*, Volume 6, Issue 1, pp. 94-101.

Jin, Y. (2022). The Ecological Consciousness of Natural Writing in British and American Romantic Literature, *Journal of Environmental and Public Health*, vol. 2022, Article ID: 8233269.

Johns Putra, A. (2016). Climate Change in Literature and Literary Studies. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, Volume 7, Issue 2, pp. 266-82.

Kerridge, R. (1998). *Writing the Environmental: Ecocriticism and Literature*. Zed Books.

Love, G. A. (2023). *Practical Ecocriticism: Literature, Biology and the Environment*. University of Virginia Press.

Malone, M. (2022). *Part 4. Signs and Mediations. A Portrait of the Artist in a Pop Song: Images of James Joyce in Popular Music/Kevin Farrell; "Hand in Glove": Punk, Post-punk, and Poetry*.

Mazel, D. (2001). *A Century of Early Ecocriticism*, Atlanta: University of Georgia Press.

Murphy, P. D. (2009). *Ecocritical Explorations in Literary and Cultural Studies: Fences, Boundaries and Fields*, Lexington Books.

Scigaj, L. M. (2015). *Sustainable Poetry: Four American Ecopoets*. Kentucky: University Press of Kentucky.

Shrivastwa, B. (2020). An Ecocritical Approach to Nepali, Indian and English Literature, *International Journal of English Literature and Social Sciences*, Volume 7, Issue 2, pp. 16-31.

Tong, R. (2011). *The Feminist Though: A more Comprehensive Outlook*, Charlotte: Westview Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی